

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

**Ζωές γύρω από την τσιμεντοβιομηχανία
«ΑΓΕΤ» στον Βόλο**

Λάλος Γεώργιος

Όνομα πατρός: Λάλος Θεόφιλος

ΚΥΡΙΑ ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: Δέλτσου

Ελευθερία

ΣΥΝΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μπιλάλης Μήτσος

Βόλος 2023

Ευχαριστήριο Σημείωμα

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους πορεύτηκαν μαζί μου τα τελευταία πέντε χρόνια. Οι άνθρωποι μου αυτό τον καιρό ήταν ελάχιστοι. Έτσι, θεωρώ πως τους οφείλω ένα τεράστιο ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου, για την υπομονή που έδειξαν, την κατανόηση και την αγάπη τους. Στην Βάσω και τον Θανάση.

Ευχαριστώ την οικογένεια μου που μέσα στους δύσκολους αυτούς καιρούς μου πρόσφεραν τα πάντα, ώστε να συνεχίσω να σπουδάζω χωρίς να ανησυχώ για τίποτα. Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους ανθρώπους με τους οποίους συνομίλησα καθώς τους θεωρώ κύριους συντελεστές αυτού του έργου. Κυρίως θέλω να ευχαριστήσω την κα. Μαρία, η οποία με βοήθησε όσο κανείς άλλος και χωρίς αυτήν η σύνταξη της εργασίας θα ήταν αδύνατη.

Ακόμη, θέλω να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στους καθηγητές μου, την κα. Ελευθερία Δέλτσου και τον κ. Δημήτρη Μπιλάλη. Ιδιαίτερως στην κα. Δέλτσου που με βοήθησε με κάθε τρόπο, όποτε το χρειάστηκα. Την ευχαριστώ για την υπομονή της μαζί μου. Τέλος, θα ήθελα να αφιερώσω την εργασία αυτή στην μνήμη του Βασίλη Μάγγου, του Γιάννη Κουτή και της Αίγλης Δημόγλου.

Πίνακας περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	8
Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ ΤΗΣ ΑΓΕΤ	12
ΈΝΑΣ ΤΣΙΜΕΝΤΑΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ	21
«Η ΧΡΥΣΗ ΕΠΟΧΗ»	23
«ΤΣΑΤΣΟΙ» VS «ΕΘΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ»	25
ΟΙ «ΞΕΝΟΙ», Ο ΝΕΟ-ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΦΑΛΕΙΑ	28
ΤΟ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ	35
«ΠΡΑΣΙΝΟΣ» ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΤΗΣ «ΑΛΗΘΕΙΑΣ»	37
ΟΙ ΣΥΝΕΧΟΜΕΝΕΣ ΚΑΤΑΠΑΤΗΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΑΓΕΤ», ΤΟ ΚΕΡΔΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΝΑΝΤΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ	39
RDF: ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΖΗΤΗΜΑ	40
ΤΑ ΕΜΠΟΔΙΑ, Η ΒΙΑ ΚΑΙ Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΣΤΙΓΜΑΤΙΣΜΟΣ	44
ΟΙ ΒΟΛΙΩΤΕΣ	46
Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ	48
ΟΙ «ΑΔΥΝΑΜΟΙ» ΒΟΛΙΩΤΕΣ, ΤΑ «ΟΠΛΑ» ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΕΞΟΥΣΙΑ»	52
ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	58

Εισαγωγή

Η παρακάτω εργασία θα προσπαθήσει να αναδείξει, να σχολιάσει και να αναλύσει ζητήματα και θεματικές αναφορικά με το εργοστάσιο παραγωγής τσιμέντου της “Lafarge” στον Βόλο, γνωστό και ως «Α.Γ.Ε.Τ.». Πιο συγκεκριμένα θα αναλυθούν διάφορες πτυχές του εργοστασίου που σχετίζονται με την οικονομία, την πολιτική, την κοινωνία και το περιβάλλον. Προσπάθειά μου είναι να αναδείξω μέσω της συγκεκριμένης εθνογραφικής μελέτης κάποιους από τους σημαντικότερους τρόπους και λόγους που το εργοστάσιο της «ΑΓΕΤ» αποτελεί ένα διαχρονικό παράγοντα (δρώντα φορέα/agent), ο οποίος επηρεάζει με εντυπωσιακό, δραματικό και συνολικό τρόπο, ποικίλες πτυχές της κοινωνίας και της πόλης του Βόλου. Γενικότερος στόχος της έρευνας είναι να δοθεί μία σαφής αναπαράσταση της ζωής γύρω από το εργοστάσιο της «ΑΓΕΤ» μέσω της εθνογραφικής μεθόδου. Οι αναφορές στο παρελθόν θα βοηθήσουν ώστε να γίνει καλύτερα αντιληπτή η σημερινή πραγματικότητα αλλά και τα ιστορικά δεδομένα. Μέσω της εθνογραφικής αυτής αναπαράστασης της καθημερινότητας θα αναλυθούν πολλά ζητήματα που «ταλαιπωρούν» την κοινωνία του Βόλου για πάνω από τέσσερις δεκαετίες.

Αφορμή για την ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα υπήρξε η δολοφονία του Βασίλη Μάγγου από την αστυνομία κατά τη διάρκεια πορείας πολιτών ενάντια στη λειτουργία του εργοστασίου. Το θλιβερό αυτό γεγονός αποτέλεσε τη «σπίθα», ώστε να μελετήσω σε βάθος τη σχέση εργοστασίου-πόλης. Παράλληλα, το ενδιαφέρον μου γι’ αυτό το ζήτημα σχετίζεται και με το γεγονός ότι ζω τα τελευταία 4 χρόνια στην πόλη μόνιμα ως φοιτητής. Αποφάσισα, λοιπόν, να αξιοποιήσω τις εμπειρίες και τα βιώματά μου και να τα χρησιμοποιήσω στην έρευνά μου ως μία μορφή «συμμετοχικής παρατήρησης». Είναι δύσκολο να μην προβληματιστεί κανείς σχετικά με την «Α.Γ.Ε.Τ», ζώντας καθημερινά στην πόλη του Βόλου. Οι κινητοποιήσεις που έγιναν κυρίως τα χρόνια πριν την πανδημία, ήταν ένα απ’ τα συχνότερα γεγονότα που μπορούσε κανείς να παρατηρήσει περπατώντας στο

κέντρο του Βόλου. Επίσης, λόγω της ιδιότητας του φοιτητή άρα και της παρουσίας μου σε ανάλογους χώρους, το θέμα του αρνητικού οικολογικού αποτυπώματος του εργοστασίου ήταν κάτι επίκαιρο. Ακόμη, το γεγονός πως στα μαθητικά μου χρόνια ήμουν κάτοικος σε περιοχή σχετικά μακριά από την πόλη άρα και μακριά από τέτοιου είδους ζητήματα, έκαναν το θέμα της «ΑΓΕΤ» για μένα κάτι το εντελώς καινούργιο και άκρως ενδιαφέρον.

Μέσω της παρούσας μελέτης μου δόθηκε η ευκαιρία να μελετήσω και να αναλύσω ένα εύρος θεματικών και προβληματισμών τα οποία ως βασικό άξονα έχουν αυτό που ονόμασε η Sherry Ortner ως «dark anthropology». Η «σκοτεινή ανθρωπολογία» είναι ουσιαστικά ένα είδος ανθρωπολογίας ή καλύτερα ένα σύνολο ανθρωπολογικών ζητημάτων που δίνουν έμφαση στις «σκληρές διαστάσεις της ανθρώπινης καθημερινής εμπειρίας» αλλά και στις «ιστορικές συνθήκες μέσω των οποίων αυτές παράγονται». Η σύνδεση της δικής μου έρευνας και των θεματικών της με τη «σκοτεινή ανθρωπολογία» σχετίζεται με την επιρροή του εργοστασίου, το οποίο μέσω των «νεοφιλελεύθερων» οικονομικών πολιτικών που εφαρμόζει τα τελευταία χρόνια, καθορίζει το πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό και οικολογικό τοπίο της πόλης. Άλλωστε, η Ortner αναφέρει τον «νεοφιλελευθερισμό» ως τον κύριο παράγοντα της εμφάνισης «σκοτεινών» ανθρωπολογικών ζητημάτων τις τελευταίες δεκαετίες (Ortner, 2016).

Όπως προανέφερα, το κεντρικό ζήτημα της μελέτης αφορά το πώς και γιατί το εργοστάσιο αποτελεί το βασικό άξονα γύρω απ' τον οποίο η πόλη του Βόλου προσδιορίζεται και επαναπροσδιορίζεται. Απ' την αρχή ήξερα πως για να αναλύσω περαιτέρω την υπόθεσή μου αυτή έπρεπε να ανατρέξω και να ερευνήσω την ιστορία του εργοστασίου και της πόλης. Γνώριζα πως ο Βόλος αποτελούσε μία πολύ ισχυρή βιομηχανική πόλη για τα δεδομένα της Ελλάδας και όχι μόνο. Επίσης, μου ήταν γνωστό πόσο σημαντικό ήταν και είναι το εργοστάσιο της «ΑΓΕΤ» για την τοπική αλλά και για την εθνική βιομηχανία. Έτσι, προσπάθησα να συνδυάσω διάφορες πηγές πληροφοριών και να δημιουργήσω ένα ιστορικό υπόβαθρο το οποίο να «φωτίζει» τη διαδρομή της πόλης και του εργοστασίου. Μέσω αυτού αποσκοπώ να αναδείξω τη διαχρονικότητα της αλληλένδετης σχέσης ανάμεσα στο

εργοστάσιο και την πόλη, να αναφέρω σημαντικές στιγμές που καθόρισαν τη σχέση τους -αλλά και την κοινή τους πορεία- και να θέσω το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η μελέτη «κινείται».

Επομένως, τα ζητήματα που θα μελετηθούν είναι ποικίλα. Επεδίωξα να καλύψω ένα εύρος θεμάτων που σχετίζονται με τη σχέση πόλης-εργοστασίου καθώς θεωρώ πως το ένα συμπληρώνει το άλλο. Θα ήταν προβληματικό να θίξω για παράδειγμα ζητήματα οικονομίας χωρίς να «αγγίξω» θέματα που αφορούν την κοινωνία ή την πολιτική. Φυσικά, το σημαντικότερο ζήτημα είναι το οικολογικό καθώς είναι και αυτό που κατέχει κεντρικό ρόλο στη «συνολική συζήτηση» που ξεκίνησε εδώ και πολλές δεκαετίες σχετικά με τη λειτουργία της «ΑΓΕΤ». Έτσι, με αφορμή το οικολογικό ζήτημα θα προκύψουν διάφοροι προβληματισμοί, παρατηρήσεις και ερωτήματα σχετικά με το εργοστάσιο. Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται κυρίως στους εργαζόμενους («τσιμεντάδε»), τις εμπειρίες τους, τη διαμόρφωση της εργασιακής τους ταυτότητας, τις συνθήκες εργασίας και τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτικές εξελίξεις επηρέασαν την καθημερινότητά τους εντός και εκτός του χώρου εργασίας. Ακόμη, θα εξεταστούν οι συνεχείς αλλαγές της διεύθυνσης του εργοστασίου σε σχέση με όλα τα παραπάνω. Σχετικά με όλα τα ζητήματα αυτά θα γίνει μία «σύγκριση» ανάμεσα στις δύο πιο χαρακτηριστικές εποχές που «έζησαν» το εργοστάσιο και οι υπάλληλοί του τις προηγούμενες δεκαετίες, δηλαδή την εποχή της «Εθνικοποίησης» αλλά και την περίοδο της οικογένειας Τσάτσου. Ακόμη, θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στη «νέα εποχή» του «νεοφιλελευθερισμού» και στις αλληπάλληλες εξαγορές του εργοστασίου από πολυεθνικές εταιρίες.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας εστιάζει αποκλειστικά στα οικολογικά κινήματα και τη συνεχή παρουσία τους στον Βόλο. Μέσα από την έρευνα θα γίνει αναφορά στις δράσεις των κινημάτων αυτών, στο πως εκφράζουν την αντίστασή τους, με ποιους τρόπους επηρεάζεται η καθημερινότητά των μελών τους αλλά και η ύπαρξη των ίδιων των κινημάτων λόγω της ενασχόλησής τους με το συγκεκριμένο ζήτημα. Τέλος, θα γίνει σαφές το πως αυτά επέδρασαν στη λειτουργία του εργοστασίου και θα αναδειχθεί η σημασία της

παρουσίας τους στον δρόμο, στις κινητοποιήσεις, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στο Δήμο και στα δικαστήρια. Εν τέλει θα κατανοήσουμε το πως τα κινήματα αυτά διαμορφώνουν μία μοναδική κοινωνική ταυτότητα, η οποία καθορίζει την αλληλεπίδραση με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Επίσης, θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στο θέμα της «αλήθειας», στο πως δηλαδή προσπαθούν τα οικολογικά κινήματα μέσω των λόγων (discourses) που αρθρώνουν να λάβουν μέρος στη διαμόρφωση αυτής της «αλήθειας» γύρω απ' τη συζήτηση σχετικά με το εργοστάσιο. Ακόμη, θα διερευνηθούν οι συνθήκες κάτω απ' τις οποίες τα κινήματα αυτά επηρεάστηκαν από τις αλληπάλληλες εξαγορές και αλλαγές πολιτικών του εργοστασίου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, προέκυψαν τα επίκαιρα προβλήματα που σχετίζονται με τη ρύπανση από νέα καύσιμα αλλά και οι νέες κερδοσκοπικές προσεγγίσεις των εκάστοτε διευθύνσεων. Τέλος, θα αναδειχθεί ο ρόλος των κινήματων και η στάση τους στις σύγχρονες κοινωνικές εντάσεις αλλά και οι τρόποι αντιμετώπισης που υιοθέτησαν ως προς τη νέα κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα του σκληρού νεοφιλελευθερισμού, ο οποίος εφαρμόστηκε από το εργοστάσιο αλλά και το Δήμο.

Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο, η έρευνα θα εστιάσει στους πολίτες και το πως οι ίδιοι αντιμετωπίζουν ορισμένα από τα παραπάνω θέματα, τα οποία προκύπτουν απ' τη λειτουργία του εργοστασίου. Στο κεφάλαιο, επίσης, θα γίνει αναφορά στη δημοφιλή στρατηγική των εταιριών δηλαδή τις δράσεις Κοινωνικής Εταιρικής Ευθύνης («Κ.Ε.Ε»). Με άλλα λόγια, ποιες είναι αυτές οι δράσεις, πώς χρησιμοποιούνται από τη “Lafarge” και με ποιους τρόπους επωφελούνται οι πολίτες απ' αυτές.

Ακόμη, θα συζητηθεί ο προβληματισμός που αφορά το κατά πόσον η διεύθυνση ενδιαφέρεται ειλικρινά για την πόλη και το περιβάλλον της ή αν αποτελεί ένα «τέχνασμα», ώστε να αποκρύψει προβλήματα που δημιουργούνται εξαιτίας της κερδοσκοπίας. Γι αυτό το λόγο, θα διερευνηθεί το αν και πως οι πολίτες, ατομικά ή συλλογικά, οργανωμένα ή ανοργάνωτα, φανερά ή κρυφά, προσπαθούν να αντισταθούν κατά του εργοστασίου αλλά και των προβλημάτων που δημιουργεί αυτό στην καθημερινότητά τους είτε από πολιτικής είτε από κοινωνικής απόψεως. Τέλος, θα εξετάσουμε πως τα γεγονότα και τα πρόσωπα, όπως αυτό του Βασίλη

Μάγγου, αποτελούν το έναυσμα ή το καταλάγιασμα στις κοινωνικές εντάσεις που δημιουργούνται μέσα στην πόλη και με ποιο τρόπο επηρεάζονται τα κοινωνικά κινήματα απ' την κρατική καταστολή και τη βία.

Μεθοδολογία

Θα ήθελα να ξεκινήσω επισημαίνοντας το πεδίο μέσα στο οποίο κινήθηκα, ερεύνησα, παρατήρησα και συνομίλησα. Η γεωγραφική οριοθέτηση αυτού είναι η πόλη του Βόλου, η περιοχή γύρω από το εργοστάσιο, ο λόφος της Γορίτσας αλλά και περιοχές δίπλα στο εργοστάσιο, όπως η Ν. Δημητριάδα, καθώς μου ήταν οικείες πριν ακόμα ξεκινήσω την έρευνά μου. Έχω ανέβει στη Γορίτσα και εκεί μπορεί κάποιος να δει ολόκληρο το εργοστάσιο να απλώνεται σε δεκάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα φτάνοντας μέχρι τη θάλασσα. Φυσικά, το σημείο στο οποίο πραγματοποιήθηκε το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας ήταν το κέντρο της πόλης, στο οποίο όλοι οι ντόπιοι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Η πλατεία Ελευθερίας που βρίσκεται ελάχιστα μέτρα από εκεί που μένω αλλά και οι κεντρικοί δρόμοι, όπως το πλακόστρωτο της Τ. Οικονομάκη, αποτέλεσαν τα μέρη στα οποία συνομίλησα με τους πληροφορητές μου. Ακόμη, επισκέφτηκα το κτήριο του «Δ.Ι.ΚΗ.» από όπου άντλησα πληροφορίες, συμβουλές αλλά και βιβλιογραφικό υλικό σχετικά με την ιστορία του εργοστασίου και της πόλης. Το πανεπιστήμιο και η κεντρική βιβλιοθήκη αποτέλεσαν, επίσης, κομβικά σημεία παρατήρησης και συζήτησης. Συνέβαλαν σε τεράστιο βαθμό στη διεξαγωγή της έρευνας αλλά και στην εξαγωγή συμπερασμάτων, καθώς και τη συλλογή πολύτιμων πληροφοριών και εμπειριών.

Η ερευνά μου διήρκεσε 20 μήνες από τον Απρίλιο του 2021 έως και τον Δεκέμβριο του 2022. Όμως, η προεργασία γι' αυτή ξεκίνησε αρκετό καιρό πριν. Βασίστηκε κυρίως σε ποιοτικά δεδομένα και σε ελάχιστο βαθμό σε ποσοτικά. Βασική μου ιδέα

πριν αναλάβω το παρακάτω εγχείρημα, ήταν να αξιοποιήσω την παρουσία μου στην πόλη- ως φοιτητής- με κάποιον ιδιαίτερο τρόπο. Αποφάσισα, λοιπόν, να μετουσιώσω τις σπουδές μου σε μία διαδικασία συμμετοχικής παρατήρησης. Έτσι, θεωρώ πως και τα τέσσερα χρόνια- κατά τα οποία ζω στην πόλη-πρέπει να συμπεριληφθούν στη διάρκεια μελέτης. Ακόμη, ήθελα να θέσω σε εφαρμογή κάποια απ' τα πιο ενδιαφέροντα κομμάτια των σπουδών μου στο τμήμα του Ι.Α.ΚΑ. Επομένως, η παρακάτω εργασία αποτελεί εκτός από μία ανάλυση της σχέσης εργοστασίου-πόλης και μία μικρή συλλογή προσωπικών εμπειριών, σκέψεων, προβληματισμών, ενθουσιασμού και ενδιαφερόντων ενός φοιτητή. Μ' αυτόν τον τρόπο γίνεται αντιληπτός ο έντονα αναστοχαστικός χαρακτήρας της εργασίας. Τέλος, θεωρώ πως η προσέγγισή μου σχετικά με το ζήτημα της ΑΓΕΤ θα καταστεί σαφής με την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας.

Εμπνεόμενος από το ρεύμα της πολιτισμικής κριτικής και τις διδαχές των Marcus και Fischer, έθεσα ως στόχο ην εργασία μου αν είναι εκτός από αναστοχαστική, ένα ζωντανό κείμενο μέσα στο οποίο θα ακούγονται φωνές εκτός της δικής μου. Έτσι, μεγάλο μέρος της έρευνας έχει βασιστεί στους διαλόγους μου με τους πληροφορητές. Οι φωνές των ανθρώπων αυτών είναι «αφιλτράριστες» και αυτός ακριβώς ήταν ο στόχος. Μέσα από τη διαφορετική σκοπιά που έχει ο κάθε συνομιλητής προσφέρεται ένα εύρος απόψεων και βιωμάτων. Επομένως, μέσα στο κείμενο υπάρχουν οπτικές διαφορετικές για τα ίδια ζητήματα, κάτι που προσφέρει την πολυφωνία και τη διαφορετικότητα που θα ήθελα να χαρακτηρίζει την εργασία αυτή.

Με σκοπό την απόδοση μία «ζωηρής» αναπαράστασης, της σχέσης δηλαδή εργοστασίου και πόλης, χρησιμοποίησα την μέθοδο της «πυκνής περιγραφής» του Geertz. Αυτό με βοήθησε, ώστε να εμβαθύνω σε θέματα και σημεία που φαινομενικά να μοιάζουν αδιάφορα και ασήμαντα. Μέσα από την ανάλυση της γλώσσας του σώματος και των συναισθημάτων προσπάθησα να ερμηνεύσω «κρυφά» νοήματα που θα έδιναν μία αναλυτικότερη ματιά στα δεδομένα και τις πληροφορίες που συνέλεξα. Επίσης, η πυκνή περιγραφή μέσω των ιδιαίτερων

λεπτομερειών της δίνει τη γλαφυρότητα που ήθελα να έχει το κείμενο και η ανάλυσή μου.

Σημαντική είναι η επιρροή του ρεύματος της Πολιτικής Οικονομίας σε μεγάλο μέρος της έρευνας και κυρίως γίνεται εμφανής στην ιστορική προσέγγιση. Θεώρησα απαραίτητη την ύπαρξη ιστορικού υπόβαθρου των θεμάτων που συζητώνται. Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο σχετικά με τους «τσιμεντάδες», στο οποίο αναλύονται ζητήματα σχετικά με τις επιπτώσεις του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος και των φιλελεύθερων πολιτικών, η ιστορική αναδρομή στα γεγονότα του παρελθόντος ήταν απαραίτητη. Μέσω των ανθρωπολογικών προσεγγίσεων της Οικονομικής Πολιτικής έθεσα ως στόχο να επισημάνω την επιρροή των οικονομικών εξελίξεων αφενός σε παγκόσμιο επίπεδο και αφετέρου σε μία μικρότερη επικράτεια, όπως είναι αυτή της πόλης του Βόλου.

Τα νοηματικά εργαλεία που χρησιμοποίησα στο μεγαλύτερο μέρος της ανάλυσης, είναι οι λόγοι (discourses) του Michel Foucault για την συμμετοχή στην παραγωγή αλήθειας και γνώσης. Επίσης, χρησιμοποίησα από την «θεωρία της πρακτικής» του Pierre Bourdieu, τα κεφάλαια που αφορούν τον οικονομικό, πολιτισμικό και κοινωνικό τομέα με σκοπό την ανάλυση και την ανάδειξη της σημαντικότητας του εργοστασίου στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων της πόλης και συγκεκριμένα των εργαζομένων του. Ακόμη, αξιοποίησα έννοιες όπως η «αντίσταση» του Lewellen και του Laszczkowki αλλά και «τα όπλα των αδυνάμων» του Scott, ώστε να προσεγγίσω τις κοινωνικές αναταραχές από την σκοπιά των πολιτών. Ζητήματα οικολογικών ενεργειών και δραστηριοτήτων αναλύθηκαν κυρίως βάσει της εθνογραφίας “Wild Capitalism” της Krista Harper, η οποία ασχολήθηκε εκτενώς με το φαινόμενο του περιβαλλοντισμού στην Ουγγαρία. Για εργασιακά ζητήματα, όπως αυτό της επισφάλειας, βασίστηκα στην εθνογραφική έρευνα του Σπυριδάκη στον Πειραιά. Φυσικά, υπάρχουν και άλλα νοηματικά και εννοιολογικά εργαλεία που αξιοποίησα, ωστόσο τα παραπάνω θεωρώ πως είναι τα βασικότερα.

Η εθνογραφική μέθοδος είναι αυτή που χρησιμοποίησα κατά κύριο λόγο στις συνεντεύξεις μου με τους ανθρώπους του εργοστασίου, με τους δημοσιογράφους,

τα μέλη οικολογικών κινημάτων, τους ιστορικούς και τους απλούς πολίτες. Τα ερωτήματα που τους έθεσα βασίστηκαν στην ιδιότητά τους, τις παρατηρήσεις μου, τις ιστορικές πηγές, σε άρθρα από το διαδίκτυο ή από τοπικές εφημερίδες, την επικαιρότητα, τις φήμες, τους λόγους (discourses) και τέλος προσωπικούς μου προβληματισμούς. Δεν χρησιμοποίησα μαγνητόφωνο για να καταγράψω τις συνομιλίες μου, καθώς θεώρησα πως ίσως θα δημιουργούνταν ένα ψυχρό «δημοσιογραφικό» κλίμα. Έτσι, λόγω της απειρίας μου πάνω στη συγκεκριμένη μέθοδο έκρινα ότι είναι προτιμότερο να χρησιμοποιήσω μόνο το εθνογραφικό ημερολόγιο. Αν και σίγουρα υπήρξαν πράγματα που χάθηκαν στη στιγμή, τα οποία με τη χρήση του μαγνητοφώνου θα μπορούσα να έχω «σώσει», νομίζω πως κατάφερα να κάνω τους ανθρώπους με τους οποίους συνομίλησα, να νιώσουν άνετα μαζί μου και να μου «ανοιχτούν» περισσότερο απ' όσο περίμενα. Ακόμη, νομίζω πως με τη μη χρήση μαγνητοφώνου δημιουργήθηκε μία αίσθηση «αυθεντικού» διαλόγου, ο οποίος μπορεί να γινόταν πάνω από ένα φλιτζάνι καφέ ή στην αγορά ανάμεσα σε δύο ντόπιους και όχι ανάμεσα σε έναν ντόπιο και έναν «ξένο» που κουβαλάει μαγνητόφωνο.

Τα άτομα που επέλεξα να συζητήσω μαζί τους και να μου παρέχουν πληροφορίες, προσωπικές τους απόψεις και εμπειρίες οφείλονταν στις γνωριμίες της βασικής πληροφορητριάς μου, της κ. Μαρίας, την οποία γνώρισα μέσω ενός πολύ καλού μου φίλου και συμφοιτητή μου. Χωρίς τη δική της βοήθεια η κατάσταση θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς -όπως θα σχολιάσω και παρακάτω- το ζήτημα της «Α.Γ.Ε.Τ.» δεν αποτελεί ένα «εύκολο» θέμα συζήτησης για τους περισσότερους κατοίκους της πόλης. Το γεγονός, λοιπόν, πως ήμουν «συστημένος» από ένα ντόπιο άτομο, έκανε την επαφή μου με τα υποκείμενα ομαλότερη και πολύ πιο θερμή. Οι επιλογές μου κατά τη διάρκεια της μελέτης ανταποκρίθηκαν στις ανάγκες των υποκειμένων, του θέματος και του πεδίου. Δεν νομίζω πως θα άλλαζα κάτι σχετικά με το πως λειτούργησα ως ερευνητής ανάμεσα στους πληροφορητές και στο πως αντιμετώπισα το θέμα του εργοστασίου και της λειτουργίας του. Σαφώς, κάποιες απ' τις αρχικές μου υποθέσεις δεν επαληθεύτηκαν και αντικαταστάθηκαν από νέες και περισσότερο αληθείς. Το ίδιο συνέβη και με ορισμένους προβληματισμούς μου, οι οποίοι αντικατέστησαν τους προηγούμενους, αλλά και παρατηρήσεις που

προέκυψαν οργανικά μέσα από βαθύτερη κατανόηση των θεμάτων που μελετούσα και ανέλυα. Όμως, παρά τον προσωπικό αναστοχασμό για το συγκεκριμένο ζήτημα της ΑΓΕΤ, η βασική μου άποψη παρέμεινε η ίδια και δεν αναιρέθηκε στην πορεία-πράγμα το οποίο με χαροποιεί ιδιαίτερα.

Η ιστορία της βιομηχανίας του Βόλου και το εργοστάσιο της ΑΓΕΤ

Η πόλη του Βόλου ανήκει στον νομό Μαγνησίας και είναι χτισμένη στον μυχό του Παγασητικού Κόλπου. Αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας και έχει ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της επικράτειας. Ο συνολικός πληθυσμός του Δήμου Βόλου ανέρχεται στους 150.000 κατοίκους, σύμφωνα με την απογραφή του 2011. Η σύγχρονη πόλη του Βόλου ξεκίνησε ως οικισμός στα μέσα του 19^{ου} αιώνα χάρη στην εμπορική δραστηριότητα ανθρώπων προερχόμενων από τους εύπορους οικισμούς του βουνού του Πηλίου. Οι πηλιορείτες έμποροι ήθελαν να χρησιμοποιήσουν τις δυνατότητες που πρόσφερε το τότε «πρωτόγονο» λιμάνι της περιοχής, ώστε να εξάγουν ευκολότερα και αποτελεσματικότερα το κύριο προϊόν των χωριών του Πηλίου, το μετάξι (Κολιού, 1993).

Με βάση το εμπόριο ξεκίνησε η διαδικασία αστικοποίησης και η εξέλιξη από οικισμό σε αστικό κέντρο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η Θεσσαλία προσαρτήθηκε το 1881 στο νεοσύστατο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος και η πόλη με σταθερό ρυθμό άρχισε να εδραιώνεται ως το σημαντικότερο οικονομικό κέντρο της Θεσσαλικής ενδοχώρας. Ο Βόλος απέκτησε κοσμοπολίτικο χαρακτήρα και ευρωπαϊκό αέρα λόγω της ζωηρής κινητικότητας. Η οικονομική ευημερία έφερε πολιτισμική άνθιση.

Αναπτύχθηκε μία προοδευτική αστική τάξη αλλά και τάξη «πρωτοπόρων» εργατών, γεγονός που την έκανε να ξεχωρίζει στον ελλαδικό χώρο. Θεωρούνταν μία πόλη ανοιχτή σε ιδεολογικά και πολιτικά ρεύματα και προσέφερε στους κατοίκους της πολύ καλή ποιότητα ζωής (Δημόγλου, 2005).

Το γενικότερο κλίμα οικονομικής ευφορίας οδήγησε και σε περαιτέρω οικονομικές επενδύσεις στην πόλη και έτσι ξεκίνησαν να ιδρύονται πολλές μεταποιητικές επιχειρήσεις στην περιφέρεια αλλά και μέσα στον αστικό χώρο. Σ' αυτή την εξέλιξη σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε το γεγονός ότι ο Βόλος διέθετε αναπτυγμένες υποδομές, όπως για παράδειγμα το σύστημα συγκοινωνιών του σιδηρόδρομου, αλλά και τα λιμενικά έργα του. Έτσι αποτέλεσε εύφορο έδαφος για επενδύσεις αλλά και ελκυστικό προορισμό για κατοίκους άλλων περιοχών με σκοπό την εύρεση εργασίας (Δημόγλου, 2005). Εμφανίζονται, λοιπόν, τα πρώτα γνωστά μεγάλα εργοστάσια της πόλης, όπως η καπνοβιομηχανία των αδελφών Ματσάγγου, το εργοστάσιο Γκλαβάνη, το Τσαλαπάτα και άλλα πολλά. Σύμφωνα με στοιχεία του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Βόλου το 1920 στην πόλη υπήρχαν 49 μεταποιητικές επιχειρήσεις (Δημόγλου, 2005).

Μέσα απ' τη διαδικασία εκβιομηχάνισης της πόλης αναδύθηκε όπως ήταν φυσικό και μία σημαντική σε μέγεθος τάξη εργατών. Σύμφωνα με τη Νίτσα Κολιού, το 1908 ιδρύθηκε το πρώτο «Εργατικό Κέντρο» της χώρας στην πόλη του Βόλου. Η βιομηχανία της πόλης αναπτύσσονταν με πρωτόγνωρους ρυθμούς για τα ελληνικά δεδομένα, γεγονός που αναγνώρισε και ο Ελ. Βενιζέλος, πρωθυπουργός της χώρας, το 1931, δηλώνοντας:

«Ήθελα να είναι εδώ όλοι εκείνοι που είναι απαισιόδοξοι δια το μέλλον της Ελλάδος, να τους δείξω τα εργοστάσια ταύτα και τας προόδους τας οποίας επετέλεσαν κι να τους ερωτήσω ύστερα εάν επιμένουν να έχουν την ιδίαν γνώμην. Το ταξίδι μου εις Βόλον σκοπόν είχε να θαυμάσω την αναμφισβήτητον βιομηχανικήν σας πρόοδον και να φέρω εις τους εργάτας της προόδου ταύτης τα συγχαρητήρια της κυβερνήσεως και την διαβεβαίωσιν του ζωηροτάτου αυτής ενδιαφέροντος υπέρ της προαγωγής

αυτής. Ήλθα επίσης εις Βόλον δια να δοθή αφορμή να μάθῃ ο λαός οποίας καταπληκτικὰς προόδους επετέλεσεν η βιομηχανία μας και ότι καθήκον αλλά και συμφέρον ἔχει να προτιμὰ τα εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα.» (Κολιού, 1993).

Από τα παραπάνω λόγια γίνεται αντιληπτό πως η πόλη του Βόλου βρισκόταν σε ραγδαία βιομηχανική και οικονομική πρόοδο αλλά και πως αποτελούσε εθνικό παράδειγμα για την υπόλοιπη ελληνική περιφέρεια.

Το 1924 ιδρύθηκε η Ανώνυμη Εταιρία Τσιμέντων «ΟΛΥΜΠΟΣ» αλλά και το εργοστάσιο «ΟΛΥΜΠΟΣ», γεγονός που έμελλε να αποτελέσει ορόσημο για την πόλη και τη βιομηχανία της. Το εργοστάσιο σήμερα είναι ευρέως γνωστό ως «ΑΓΕΤ.». Το πρώτο διοικητικό συμβούλιο της εταιρίας τσιμέντων «ΟΛΥΜΠΟΣ» αποτελούνταν από αρκετούς σημαντικούς επιχειρηματίες και εύπορους πολίτες του Βόλου, όπως οι Αλ. και Α. Αποστολίδης, οι οποίοι ασχολούνταν με τα μεταλλεία, ο Γ.

Κοσμαδόπουλος, ο οποίος ήταν τραπεζίτης, ο καπνέμπορος Δ. Χονδρόπουλος, ο εργολάβος Στ. Αξέλος αλλά και ο κτηματίας Κ. Χρυσοχοϊδης (Δημόγλου, 2005). Το εργοστάσιο, όμως, δεν κατάφερε να ευδοκιμήσει σε αυτή τη μορφή και υπό τη συγκεκριμένη διεύθυνση. Το 1928 οδηγήθηκε σε χρεοκοπία. Ένα χρόνο αργότερα συγχωνεύτηκε με την Ανώνυμη Γενική Εταιρία Τσιμέντων «ΗΡΑΚΛΗΣ» ή αλλιώς «Α.Γ.Ε.Τ.». Η «Α.Γ.Ε.Τ.- ΗΡΑΚΛΗΣ», η οποία ήταν μία από τις ισχυρότερες εταιρίες παραγωγής ειδών τσιμέντου στην Ελλάδα. Στον όμιλο ανήκε ήδη το εργοστάσιο της Δραπετσώνας στον Πειραιά, στο μεγαλύτερο δηλαδή, λιμάνι της χώρας. Επίσης, μία δεκαετία νωρίτερα είχαν εισαχθεί μετοχές της στο «Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών» («Όμιλος Ηρακλή- Κύριοι Σταθμοί στην Ιστορία του»).

Την ακμάζουσα πορεία της ανάπτυξης του Βόλου, όμως, ήρθε να παύσει το ξέσπασμα του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος και η Γερμανική κατοχή. Την περίοδο εκείνη τα εργοστάσια είτε δεν λειτουργούσαν είτε υπολειπούνταν. Εξάιρεση αποτέλεσε η καπνοβιομηχανία Ματσάγγου, η οποία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική ζωή της πόλης, καθώς- σύμφωνα με την Κολιού- «έσωσε τον κόσμο από την πείνα» (Κολιού, 1993). Με την απελευθέρωση άρχισε με αργά και σταθερά βήματα η επαναλειτουργία των εργοστασίων αλλά και

των μικρότερων μονάδων και η κοινωνία της πόλης προσπάθησε να επιστρέψει στους προπολεμικούς ρυθμούς της. Η διαδικασία αυτή της επαναφοράς διακόπηκε βίαια από τους μεγάλους σεισμούς και τις πλημμύρες του 1954-1955 που έπληξαν την πόλη και τις γύρω περιοχές προκαλώντας τεράστιες υλικές καταστροφές. Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων, η πόλη σχεδόν ισοπεδώθηκε και η λειτουργία της οικονομίας μπήκε σε φάση καταστολής (Παλιούρας, 2004). Το πλήγμα για την πόλη σε συνδυασμό με την προγενέστερη απορρύθμιση ήταν γιγάντιο (Κολιού, 1993).

Όσον αφορά τον βιομηχανικό τομέα, κάποια από τα κτήρια στα οποία στεγάζονταν οι επιχειρήσεις σώθηκαν ή δεν καταστράφηκαν ολοσχερώς. Την περίοδο αυτή περίπου 5.000 εργαζόμενοι, αριθμός που μεταφράζεται ως το 1/3 του εργατικού δυναμικού της πόλης, έμειναν χωρίς δουλειά. Σύμφωνα με τη Δημόγλου, το έργο της ανοικοδόμησης της πόλης απασχόλησε περίπου 8.000 εργάτες, ωστόσο απορρόφησε και όλα τα διαθέσιμα κεφάλαια. Έτσι, η πόλη αποδυναμώθηκε οικονομικά. Το 1960 η βιομηχανία είχε πλέον «τοπικόν και επαρχιακόν χαρακτήρα» (Δημόγλου, 2005). Το τοπίο είχε αλλάξει εντελώς για το άλλοτε βιομηχανικό «θαύμα» της πόλης του Βόλου.

Χαρακτηριστικό αυτής της κατάστασης ήταν πως από τις 64 βιομηχανίες που λειτουργούσαν προπολεμικά, το 1960 συνέχισαν περίπου 54, ενώ το προσωπικό μειώθηκε περισσότερο από το μισό (Δημόγλου, 2005). Η βιομηχανία Ματσάγγου είχε περιέλθει πλέον υπό τον έλεγχο της Συνεταιριστικής Ένωσης Καπνοπαραγωγών Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) και οι δύο μεγάλες σιδηροβιομηχανίες βρίσκονταν στα πρόθυρα κατάρρευσης. Αποτέλεσμα της δύσκολης αυτής κατάστασης ήταν να μείνουν άνεργοι ακόμη 4.500 άνθρωποι, κάποιοι από τους οποίους οδηγήθηκαν στον τριτογενή τομέα, ενώ πολλοί άλλοι αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν (Δημόγλου, 2005).

Τα έργα ανοικοδόμησης από τις καταστροφές των σεισμών μπορεί να έπληξαν ανεπανόρθωτα την πόλη, όμως για τις βιομηχανίες παραγωγής κατασκευαστικών υλικών ήταν μία πρώτη τάξεως ευκαιρία να ορθοποδήσουν και να επανέλθουν στην προπολεμική τους κατάσταση. Μία από αυτές τις επιχειρήσεις ήταν και η

«Α.Γ.Ε.Τ.-ΗΡΑΚΛΗΣ». Προπολεμικά το εργοστάσιο απασχολούσε 350 εργαζόμενους ενώ το 1960 ο αριθμός των εργατών όχι μόνο δεν μειώθηκε αλλά αυξήθηκε σε 460. Αυτή η αύξηση είναι μία από τις ελάχιστες εξαιρέσεις και η μοναδική τέτοιου μεγέθους (Δημόγλου, 2005).

Η νέα ελπίδα για την ανάκαμψη της βιομηχανίας και της οικονομίας της πόλης δόθηκε με τη μορφή του νόμου 4558/65, που προέβλεπε τη δημιουργία των πέντε πρώτων βιομηχανικών περιοχών το 1965 (Κολιού, 1993). Το γεγονός αυτό δημιούργησε ευνοϊκότερες συνθήκες για ένα νέο κύκλο ανάπτυξης με άξονα τη βιομηχανία. Σημαντική διαφοροποίηση της νέας αυτής εποχής για τη βιομηχανία της πόλης ήταν πως η υποστήριξη του εγχειρήματος θα γινόταν από κεφαλαιούχους εκτός πόλης (Δημόγλου, 2005). Το 1975 οι επιχειρήσεις σχεδόν διπλασιάστηκαν όπως και το εργατικό δυναμικό (Δημόγλου, 2005). Το 1979, η βιομηχανική περιοχή του Βόλου θεωρούνταν από την ΕΤΒΑ «μία από τις καλύτερα οργανωμένες, αλλά σχεδόν κορεσμένη» (Δημόγλου, 2005). Σημαντικό για την πόλη ήταν πως το λιμάνι συνδέθηκε με αυτό της Ταρσούς στη Συρία, με αποτέλεσμα το 1977 να διακινηθούν 1.800 φορτηγά με εμπορεύματα ενώ το 1979 διακινήθηκαν σχεδόν 6.800 (Δημόγλου, 2005). Ακόμη, η λειτουργία της μονάδας κατασκευής αυτοκινήτων “DATSUN” το 1980 έδωσε ακόμη μεγαλύτερη ώθηση στη βιομηχανία αλλά και γενικότερα στην οικονομία. Το συγκεκριμένο έργο θα απασχολούσε 400 ανθρώπους και θα κόστιζε κάτι παραπάνω από 1 δις. δραχμές, καθώς προβλέπονταν παραγωγή 12.000 αυτοκινήτων ετησίως (Δημόγλου, 2005).

Όσον αφορά το εργοστάσιο της «Α.Γ.Ε.Τ.», παρέμεινε στην τοποθεσία που βρίσκονταν και δεν μετακινήθηκε όπως τα υπόλοιπα. Η τοποθεσία του εργοστασίου λίγο έξω από τον αστικό ιστό- δίπλα στο χωριό Αγριά και μπροστά στη θάλασσα- ήταν ζωτικής σημασίας για την ομαλή και παραγωγική συνέχιση της λειτουργίας του. Το εργοστάσιο χρειαζόταν την πρόσβαση στη θάλασσα και σε δικό του λιμάνι, ώστε να διευκολύνεται η εξαγωγή και η εισαγωγή υλικών και εμπορευμάτων. Αυτό δεν έχει αλλάξει μέχρι και σήμερα. Η μη μεταφορά του στη Βιομηχανική Περιοχή, ήταν ένα γεγονός κομβικής σημασίας στη σύγχρονη ιστορία για την εταιρία αλλά και για την πόλη.

Καθοριστικός παράγοντας στην ιστορία του εργοστασίου και της εταιρίας αποτέλεσε η εμφάνιση της οικογένειας Τσάτσου, που ανέλαβε τη διοίκηση της εταιρίας για περίπου 40 χρόνια. Η αρχή έγινε το 1939, όταν ο Αλέξανδρος Τσάτσος, -εύπορος Αθηναίος από οικογένεια εμπόρων- διορίστηκε εντεταλμένος σύμβουλος της «Α.Γ.Ε.Τ-ΗΡΑΚΛΗΣ». Είχε σπουδάσει πολιτικός μηχανικός στη Ζυρίχη και προηγουμένως είχε δουλέψει σε άλλες ξένες εταιρίες ως τέτοιος. Μία δεκαετία αργότερα, το 1951, θα ανελιχθεί στην ιεραρχία της εταιρίας και θα διοριστεί ως διευθύνων σύμβουλος. Τελικά, οκτώ χρόνια αργότερα, το 1959, θα γίνει πρόεδρος του ομίλου «ΗΡΑΚΛΗΣ». Η εταιρία συνδέθηκε άρρηκτα με το όνομα των Τσάτσων. Το 1980, ο Αλέξανδρος θα παραδώσει τα ηνία της εταιρίας στον γιο του Γεώργιο Τσάτσο (Αλέξανδρος Τσάτσος, 2019).

Τη βιομηχανία του Βόλου και την εθνική βιομηχανία επηρέασε σημαντικά μία μεγάλη αλλαγή στην πολιτική σκηνή της χώρας. Το 1981, τις βουλευτικές εκλογές κέρδισε το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα με πρόεδρο τον Ανδρέα Παπανδρέου. Το γεγονός αυτό αποτελεί σημαντικό πολιτικό ορόσημο στην ελληνική ιστορία καθώς το «ΠΑ.ΣΟ.Κ.» ανέλαβε για πρώτη φορά τα ηνία της εξουσίας, αλλά επήλθε και η κοινωνική αλλαγή που για πολλά χρόνια επιζητούσε ο ελληνικός λαός. Σημαντικές αλλαγές που έφερε η νέα κυβέρνηση ήταν η κατάργηση της «Ελληνικής Χωροφυλακής» και η ίδρυση της «Ελληνικής Αστυνομίας», η δημιουργία της «Ε.Ρ.Τ.», η σύσταση του ΕΟΦ και του ΕΣΥ αλλά και η επέκταση της πενθήμερης εργασίας, η μείωση των ωρών εργασίας σε 40 και η θέσπιση της αποζημίωσης από εργατικό ατύχημα. Ακόμη, θεσπίστηκε ο πολιτικός γάμος, το συναινετικό διαζύγιο αλλά και η εξίσωση των δύο φύλων (Βαρδουλάκης, 2021).

Όσον αφορά την οικονομική πολιτική του, συγκεκριμένα στον βιομηχανικό τομέα, υπήρξαν εξίσου σημαντικές αλλαγές. Στις προεκλογικές του δεσμεύσεις ο Α. Παπανδρέου υποσχέθηκε την εθνικοποίηση επιχειρήσεων. Αυτό είχε ως στόχο να διασώσει τις «προβληματικές» επιχειρήσεις, να τονιστεί το «κοινωνικό πρόσωπο» αυτών αλλά και των εποπτικών συμβουλίων (theCaller.gr, 2016). Η κρατική παρέμβαση θα γινόταν με δύο τρόπους: α) με τον διορισμό προσωρινών διοικήσεων και β) με την αναγκαστική αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου τους, ώστε να γίνει το

κράτος ο κύριος μέτοχος των επιχειρήσεων. Μία απ' αυτές τις εταιρίες ήταν και η «ΑΓΕΤ-ΗΡΑΚΛΗΣ». Το 1983 η οικογένεια Τσάτσου απομακρύνθηκε από τις διοικητικές θέσεις τηςτσιμεντοβιομηχανίας. Σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής, οι ίδιοι θεώρησαν την κίνηση αυτή της κυβέρνησης «μαφιόζικη επίθεση», που σκοπό είχε την απομάκρυνση επιχειρηματιών που ανήκαν πολιτικά στον χώρο της Δεξιάς. Ωστόσο, δημοσίευμα της «φιλοκυβερνητικής» εφημερίδας «Αυριανή» έκανε λόγο για έμπρακτη απόδειξη του πρωθυπουργού ότι επιθυμεί να «ξηλώσει τα παλιά τζάκια» (Κόλιας, 2015). Μετά την εθνικοποίηση της εταιρίας, η κυβέρνηση και συγκεκριμένα το Υπουργείο Οικονομικών με υπουργό τότε τον Αρσένη Γεράσιμο, κατέθεσε μήνυση εναντίον του Αλέξανδρου Τσάτσου και των υιών του για οικονομικές απάτες σχετικά με τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες . Το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών εξέδωσε παραπεμπτικό βούλευμα απαγορεύοντας την έξοδο τους από τη χώρα. Όμως, η οικογένεια Τσάτσου είχε ήδη αποχωρήσει. Αργότερα, με την αλλαγή Υπουργού Οικονομικών και την έλευση του Κ. Σημίτη, απαλλάχθηκαν από τις κατηγορίες (Αλέξανδρος Τσάτσος, 2019). Αυτό ήταν και το τέλος της οικογένειας Τσάτσου για τον όμιλο «ΑΓΕΤ».

Έτσι, ξεκινάει το 1983 ένας νέος κύκλος για την εταιρία, η εποχή της «εθνικοποίησης». Η «ΑΓΕΤ-ΗΡΑΚΛΗΣ» πέρασε στον έλεγχο του «Οργανισμού Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων» που ιδρύθηκε το 1983 και λειτούργησε έως το 2002. Υπό τον έλεγχο του «Ο.Α.Ε.» εισέρχονταν επιχειρήσεις που αντιμετώπιζαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα και που ήταν «ζωτικής σημασίας» για την αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας (Οργανισμός Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων, 2022). Η «ΑΓΕΤ» άνηκε στη λίστα αυτή και αποτελούσε πολύ σημαντικό κομμάτι της ελληνικής οικονομίας.

Τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα για την εταιρία ξεκίνησαν τη δεκαετία του '70, εξαιτίας της πετρελαϊκής κρίσης, η οποία τάρραξε τα νερά της παγκόσμιας οικονομίας και εκτίναξε τις τιμές των καυσίμων σε πρωτόγνωρα ύψη. Το κόστος της ενέργειας έγινε δυσβάσταχτο, καθώς σύμφωνα με στοιχεία αυξήθηκε από το 35% το 1977 και σε 55% έως το 1985 (Corcondjelos, 1987). Το πρόβλημα αυτό προσπάθησε η εταιρία να το αντιμετωπίσει με την αλλαγή του καυσίμου σε

άνθρακα (κάρβουνο), μία κίνηση που έκαναν πολλές επιχειρήσεις εκείνη την εποχή δεδομένης της κατάστασης (Corcondjelos, 1987). Αυτό, όμως, δημιούργησε καινούργια προβλήματα, καθώς το κάρβουνο ως ένα «βρώμικο» καύσιμο απαιτούσε για τη χρήση του την εγκατάσταση ηλεκτρικών φίλτρων αέρα, η οποία κόστιζε, όπως και η ενέργεια για τη λειτουργία τους. Ακόμη, πολύ ανησυχητικό για την περιοχή ήταν το θέμα της μόλυνσης του περιβάλλοντος από αυτή την αλλαγή. Ήδη στις αρχές της δεκαετίας του '80 υπήρχαν, σύμφωνα με τη Δημόγλου, «φωνές διαμαρτυρίας» στην ευρύτερη περιοχή του Βόλου από ερευνητές, από την τοπική αυτοδιοίκηση και άλλους φορείς για τις συνέπειες της «εκμηχάνισης» στο περιβάλλον με αφορμή «τη ρύπανση που προκαλούσαν ορισμένες βιομηχανίες» . Ακόμη, υπήρχαν αιτήματα για «αναγκαία έργα υποδομής» που θα βοηθούσαν την καταπολέμηση της μόλυνσης (Corcondjelos, 1987) (Δημόγλου, 2005). Επίσης, άξιο αναφοράς είναι το γεγονός πως η τιμή του τσιμέντου στην εγχώρια αγορά δεν κάλυπτε τα έξοδα παραγωγής. Η τιμή του τσιμέντου στην Ελλάδα βάσει των δεδομένων της εποχής βρίσκονταν στο 60% των τιμών της «Ε.Ο.Κ.» και των χωρών-μελών της. Αυτό ήταν ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα των ελληνικών τσιμεντοβιομηχανιών, καθώς ήταν πολύ δύσκολο να τροφοδοτηθεί η παραγωγή. Έτσι, οι εταιρίες οδηγούνταν σε επιλογές δανεισμού και αφού η κατάσταση παρέμενε το ίδιο προβληματική, ήταν ανήμπορες να ξεπληρώσουν τα υπέρογκα ποσά που δανείζονταν, ώστε να συνεχιστεί ομαλά η παραγωγή (Corcondjelos, 1987).

Ωστόσο, τα παραπάνω προβλήματα δεν στάθηκαν εμπόδιο για την ανάπτυξη των ελληνικών τσιμεντοβιομηχανιών και κυρίως της «ΑΓΕΤ». Οι ελληνικές εταιρίες ήταν από τους δυνατότερους «παίκτες» στην παγκόσμια αγορά τσιμέντου. Όσον αφορά την Ελλάδα, το τσιμέντο ήταν το 3^ο πιο εξαγωγίμο προϊόν της και διαδραμάτιζε ζωτικό ρόλο για την εθνική οικονομία. Το 1985 οι ελληνικές τσιμεντοβιομηχανίες βρίσκονταν στην 3^η θέση σε εξαγωγή τσιμέντου παγκοσμίως. Μαζί με την Ιαπωνία (1^η) και την Ισπανία (2^η) κατείχαν το 41% του διεθνούς εμπορίου τσιμέντου (Corcondjelos, 1987). Η ΑΓΕΤ θεωρούνταν η σημαντικότερη ανάμεσα στις ελληνικές τσιμεντοβιομηχανίες. Το 1980 ήταν η μεγαλύτερη και πιο εύπορη τσιμεντοβιομηχανία της χώρας (Corcondjelos, 1987) . Από το 1983 μέχρι το 1985

ήταν 1^η σε εξαγωγές και παραγωγή σε όλη την Ελλάδα (Corcondjelos, 1987). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι την ίδια περίοδο που είχε φτάσει στην κορυφή, ήρθε και η πτώση της. Τα κέρδη αρχίζουν να μειώνονται. Έτσι, το 1983 η απώλεια και τα κέρδη εξισώνονται όσον αφορά τον ετήσιο ισολογισμό. Το 1985 η ζημιά ανέρχεται στα 4.2 εκ. δραχμές, ποσό που αποτελούσε το 20% των πωλήσεών της. Από τότε τα κέρδη δεν αρκούσαν για να καλύψουν το εργατικό κόστος αλλά ούτε και να τροφοδοτήσουν νέες επενδύσεις για ανανέωση των εγκαταστάσεων του εργοστασίου. Ο δανεισμός έγινε μονόδρομος. Τον Δεκέμβριο του 1979 το χρέος της εταιρίας σε τραπεζικές οφειλές ανέρχονταν στα 2.3 εκ. Δραχμές, ενώ το 1985 σε 14.1 εκ. Δραχμές, αύξηση δηλαδή της τάξεως του 60% (Corcondjelos, 1987).

Παρόλου που η ΑΓΕΤ ήταν η σημαντικότερη τσιμεντοβιομηχανία της χώρας και το εργοστάσιό της στον Βόλο το πιο παραγωγικό, δεν κατάφερε να ξεφύγει από τα οικονομικά προβλήματα και έτσι εισήλθε σε «κατάσταση κρατικού ελέγχου». Η κατάσταση αυτή διαρκεί έως το 1992 όταν και το ΠΑΣΟΚ χάνει την εξουσία και η Νέα Δημοκρατία αναλαμβάνει τα ηνία της χώρας. Ο νέος πρωθυπουργός, Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, με απόφασή του ιδιωτικοποίησε την εταιρία πουλώντας την στον Ιταλικό όμιλο “Calcestruzzi” (Αλέξανδρος Τσάτσος, 2019). Η ΑΓΕΤ άνηκε κατά το ήμισυ και στην Εθνική Τράπεζα Ελλάδος (σταθμοί). Η εξαγορά της ΑΓΕΤ ήταν ένα θέμα που ταλάνισε και απασχόλησε για πολλά χρόνια τη χώρα. Αποκορύφωμα αποτέλεσε η δολοφονία του πρώην διοικητή της Εθνικής Τράπεζας, Μιχάλη Βρανόπουλου, από την οργάνωση της «17 Νοέμβρη» που με την προκήρυξή της δήλωσε πως ήταν υπεύθυνος για το «σκάνδαλο της ΑΓΕΤ» (Κόλιας, 2015). Σημαντικό ρόλο στη διάσταση που πήρε το θέμα της εξαγοράς έπαιξε η σύλληψη και αργότερα η καταδίκη, του διευθύνοντα συμβούλου της “Calcestruzzi”, Lorenzo Panzanolta, για συνεργασία με την ιταλική μαφία, ένα χρόνο αργότερα από την πώληση της εταιρίας (Calzestruzzi, 2022). Το 2000 η ΑΓΕΤ πουλιέται ξανά και αυτή τη φορά στην βρετανική εταιρία “Blue Circle”, η οποία ένα χρόνο αργότερα θα εξαγοραστεί από την γαλλική “Lafarge” η οποία κατ’ επέκταση απέκτησε και την ΑΓΕΤ (Blue Circle Industries, 2022).

Η γαλλική εταιρία εξαγοράζοντας την “Blue Circle” έγινε ο ισχυρότερος όμιλος τσιμέντου παγκοσμίως με δυνατότητα παραγωγής άνω των 150 εκ. τόνων ετησίως. Το μπαράζ εξαγορών και ανακατατάξεων στην αγορά τσιμέντου δεν θα τελειώσει εκεί. Το 2015 η ελβετική “Holcim” συγχωνεύτηκε με την “Lafarge” («Όμιλος Ηρακλή-Κύριοι Σταθμοί στην Ιστορία του»). Η συγκεκριμένη συμφωνία θεωρήθηκε η μεγαλύτερη στην ιστορία των τσιμεντοβιομηχανιών, αφού δημιούργησε ένα πρωτοφανές μονοπώλιο στο εμπόριο τσιμέντου. Όσον αφορά την «ΑΓΕΤ» το 2016 θα εξαγοραστεί πλήρως, με αποτέλεσμα η “Lafarge-Holcim” να γίνει ο απόλυτος κύριος του 100% των μετοχών της εταιρίας. Επιπλέον, η νέα διεύθυνσή της έθεσε αίτημα για τη διαγραφή των μετοχών της από το «Χρηματιστήριο Αθηνών», τον Απρίλιο του ίδιου έτους (kerdos.gr, 2001). Με αυτήν την κίνηση σφραγίζεται η νέα εποχή της τσιμεντοβιομηχανίας «ΑΓΕΤ». Η ιστορική σημασία της αποχώρησης από το ελληνικό χρηματιστήριο είναι τεράστια, καθώς αποτελούσε την 3^η παλαιότερη εταιρία που είχε εισαχθεί στο Χρηματιστήριο από την ίδρυσή του.

Στα επόμενα κεφάλαια της εργασίας σε συνδυασμό με τα παραπάνω ιστορικά δεδομένα που συνέλεξα αλλά και με τις πολύτιμες πληροφορίες που μου έδωσαν άνθρωποι, όπως η κ. Μαρία, θα προσπαθήσω μέσω της αναπαράστασης της καθημερινότητας στην πόλη, να αναλύσω και να αναδείξω ζητήματα και θεματικές που υφίστανται στον Βόλο τις τελευταίες δεκαετίες. Η μελέτη θα ξεκινήσει συζητώντας τα εργασιακά θέματα με έναν πρώην εργαζόμενο του εργοστασίου, τον κ. Κώστα.

Ένας τσιμεντάς του Βόλου

Ο κ. Κώστας είναι τσιμεντάς. Στον Βόλο ο χαρακτηρισμός αυτός είναι αρκετά συνηθισμένος. Σε συζητήσεις με Βολιώτες είναι πολύ πιθανό να ακούσει κανείς κάποιον ντόπιο να αναφέρεται στο εργοστάσιο ως το «τσιμεντάδικο» και στους εργάτες του ως «τσιμεντάδες». Με τον κ. Κώστα ήρθα σε επαφή μέσω της κ. Μαρίας, η οποία -όπως ανέφερα πρωτίτερα- αποτέλεσε τη βασική μου

συνομιλήτρια. Όταν την ρώτησα αν γνωρίζει κάποιον που να δούλευε μέχρι πρόσφατα στο εργοστάσιο, μου πρότεινε τον κ. Κώστα. Μου τον περιέγραψε ως συνταξιοδοτημένο «τσιμεντά» και πρώην συνδικαλιστή. Επίσης, ανέφερε ότι μέλη της οικογένειάς του εργάζονται στο εργοστάσιο μέχρι και σήμερα. Η σκέψη ότι θα μπορούσα να έρθω σε επαφή μαζί του αλλά και με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του με έκαναν να ανυπομονώ για την πρώτη μας συνάντηση.

Βρεθήκαμε σε ένα καφέ στην οδό «Τάκη Οικονομάκη», αφού ο κ. Κώστας επέμενε να διαλέξω εγώ μέρος συνάντησης. Ωστόσο, θεωρούσα πως προτιμότερο θα ήταν να επιλέξει ο ίδιος ένα σημείο όπου θα νιώθει όσο το δυνατόν πιο άνετα. Δεν ήξερα αν είχε καταλάβει από το τηλέφωνο περί τίνος θέματος επρόκειτο. Συστηθήκαμε και αμέσως του εξήγησα με τι ασχολούμαι. Του είπα πως ήθελα να μοιραστεί μαζί μου εμπειρίες που αποκόμισε στη θητεία του στο εργοστάσιο, καθώς επιθυμούσα να μάθω πράγματα για την καθημερινότητα των εργατών. Δέχθηκε να με βοηθήσει με όποιον τρόπο μπορούσε και κατάλαβα από την πρώτη στιγμή πως το εννοούσε. Είδα στην έκφρασή του ένα αυθεντικό συναίσθημα χαράς, σαν να περίμενε καιρό αυτή τη συζήτηση. Του είπα ότι γνώριζα από την κ. Μαρία πως κάποιοι συγγενείς του εργάζονται στο εργοστάσιο και πως θα με βοηθούσε πολύ να κάνω μία συνάντηση και με εκείνους, όπως και ότι θα ήταν πολύ χρήσιμο για την εργασία μου-αν γινόταν- να με έφερνε σε επικοινωνία και με άλλους- κατά προτίμηση- εν ενεργεία εργάτες του εργοστασίου. Η απάντησή του ήταν αρνητική, με την πρόφαση πως δεν θα ήταν τόσο «ομιλητικοί» όσο ο ίδιος.

Γενικότερα, αποδείχθηκε ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα να έρθω σε επικοινωνία με ανθρώπους που δουλεύουν σήμερα στο εργοστάσιο. Ένας από τους κύριους λόγους είναι το γεγονός πως δεν δουλεύουν στο εργοστάσιο αλλά για το εργοστάσιο. Οι περισσότεροι εργάτες αποτελούν μέλη ομάδων εργολάβων, οι οποίοι μισθώνονται για να δουλεύουν σ' αυτό. Οι ομάδες αυτές βάσει των πληροφοριών που συγκέντρωσα, φαίνεται να είναι δύσκολα προσεγγίσιμες. Αυτό πιθανότατα να σχετίζεται και με τις νέες κατευθύνσεις που έχει το εργοστάσιο ύστερα από την ολική εξαγορά του από την Lafarge-Holcim, κάτι στο οποίο θα αναφερθώ αναλυτικότερα παρακάτω.

«Η χρυσή εποχή»

Ο κ. Κώστας είναι περίπου 60 ετών. Πρώτη φορά, εργάστηκε στο εργοστάσιο, το 1987, σε ηλικία 21 ετών. Δεν ζούσε εντός της πόλης του Βόλου, αλλά σε ένα από τα χωριά της ευρύτερης περιοχής. Το πρώτο του πόστο ήταν, όπως μου εξήγησε, στο «πρατήριο». Το «πρατήριο» αποτελούσε μία αγορά εντός του εργοστασίου. Από εκεί οι υπάλληλοι προμηθεύονταν οτιδήποτε χρειάζονταν. Το πρατήριο πωλούσε τρόφιμα αλλά και άλλα είδη πρώτης ανάγκης. Οι άνθρωποι του εργοστασίου αντί να αγοράζουν προϊόντα από την τοπική αγορά της πόλης, προτιμούσαν το «πρατήριο» για διάφορους λόγους. Αρχικά, μπορούσαν να βρουν οτιδήποτε έψαχναν σε ένα μέρος, αντί να επισκεφτούν πολλά και διάφορα καταστήματα της αγοράς στην πόλη. Δεύτερον, το πρατήριο βρισκόταν στον χώρο εργασίας τους. Έτσι, ήταν πολύ βολικό για τους υπαλλήλους, να γυρνούν στα σπίτια τους με τα απαραίτητα για τις οικογένειές τους. Δεν γνωρίζω αν τα προϊόντα προσφέρονταν σε χαμηλότερες τιμές συγκριτικά με αυτά της τοπικής αγοράς. Σ' ένα άρθρο αφιερωμένο στο εργοστάσιο στην ιστοσελίδα της εφημερίδας «ΘΕΣΣΑΛΙΑ», μία πρώην υπάλληλος του εργοστασίου χαρακτήρισε την ύπαρξη του «πρατηρίου» ως ένδειξη του ενδιαφέροντος που έδειχνε η εταιρία προς τους εργαζομένους της (Στεργίου, 2021). Η πρώην υπάλληλος αναφέρει πως οι εργαζόμενοι είχαν τη δυνατότητα να αγοράζουν προϊόντα και να μην τα πληρώνουν εκείνη τη στιγμή. Τα χρήματα που ξόδευαν σημειώνονταν και κρατούνταν στο τέλος του μήνα από τον μισθό του εκάστοτε εργαζομένου. Το «μάρκετ», όμως, πέρα από την προφανή διευκόλυνση που παρείχε στους εργαζομένους, προκαλούσε με αρνητικό τρόπο την τοπική αγορά. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του κ.Κώστα, το γεγονός πως οι άνθρωποι του εργοστασίου δεν ψώνιζαν από την αγορά της πόλης, δεν άρεσε στους καταστηματάρχες. «Υπήρχε δυσαρέσκεια, οι εργαζόμενοι δεν πήγαιναν στα τοπικά καταστήματα, έτσι δεν κινούταν χρήμα στην αγορά».

Ο κ. Κώστας προέρχονταν από την εργατική τάξη του Βόλου. Λόγω της εκτεταμένης βιομηχανοποίησης της πόλης τις προηγούμενες περιόδους- μέσα στον ιστό της

αλλά και γύρω από αυτήν- αναπτύχθηκε μία πολυπληθής εργατική τάξη. Όπως αναφέρει ο Σπυριδάκης στην εθνογραφία του για τους καπνεργάτες στο λιμάνι του Πειραιά, η εργασία έχει πολύ σημαντικό ρόλο στην καθημερινότητα και την κουλτούρα των ανθρώπων που προέρχονται από τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματά (Spyridakis, 2012). Μία θέση στο εργοστάσιο της «ΑΓΕΤ» αποτελούσε όνειρο για ένα άτομο προερχόμενο απ' αυτές τις οικογένειες. Η εργασία στο τσιμεντάδικο προσέφερε εκείνη την περίοδο στους εργαζομένους οικονομική αποκατάσταση και κατ' επέκταση μία ποιότητα ζωής την οποία δεν θα μπορούσαν να βρουν σε κανένα από τα υπόλοιπα εργοστάσια της πόλης. Αυτό συνέβαινε διότι το εργοστάσιο της «ΑΓΕΤ» ήταν το σημαντικότερο, το παραγωγικότερο και το επικερδέστερο της περιοχής. Το εργοστάσιο δεν παρήγαγε μόνο προϊόντα αλλά και μία εργασιακή ταυτότητα και κουλτούρα (Spyridakis, 2012).

Το «τσιμεντάδικο» ήταν η καλύτερη εργασία που θα μπορούσε να κατέχει ένα άτομο της εργατικής τάξης. Μαζί με την οικονομική αποκατάσταση προσέφερε και κοινωνικό κύρος. Μία κοινή άποψη την οποία συνάντησα συχνά στις συζητήσεις μου με τους ντόπιους, είναι πως μία θέση στην «ΑΓΕΤ» ήταν «καλύτερη και από θέση στο δημόσιο». Δεν με εξέπληξε το γεγονός πως αυτή την άποψη εξέφρασε και ο κ. Κώστας. Σύμφωνα με τον ίδιο, το να κατέχει κάποιος μία θέση στο «τσιμεντάδικο» ήταν σημαντικό «προσόν» για την τοπική κοινωνία. Χαρακτηριστικά ο κ. Κώστας μου είπε πως «αν δούλευες στην «ΑΓΕΤ» σε θέλαν για γαμπρό». Η θέση στο εργοστάσιο της «ΑΓΕΤ» εξασφάλιζε στο άτομο το «οικονομικό κεφάλαιο» ταυτόχρονα με το «κοινωνικό». Όπως αναφέρει ο Bourdieu, το «κοινωνικό κεφάλαιο» είναι ένα σύνολο «πραγματικών και συμβολικών πόρων, οι οποίοι συνδέονται με πολλαπλά δίκτυα». Οι πόροι αυτοί σχετίζονται με «σχέσεις αποδοχής και αναγνώρισης». Ο εργαζόμενος απολάμβανε όχι μόνο τα οικονομικά πλεονεκτήματα αλλά και τα κοινωνικά, όπως γίνεται κατανοητό και από τα λόγια του κ. Κώστα (Bourdieu, 2001). Έτσι, το εργοστάσιο είχε σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση της κοινωνικής ιεραρχίας κυρίως στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Προσέδιδε ανώτερο κοινωνικό status και καθόριζε τις κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στα άτομα (Spyridakis, 2012).

«Τσάτσοι» vs «Εθνικοποίηση»

Όμως, πριν την «εποχή του κ. Κώστα» το εργοστάσιο βρίσκονταν υπό ένα τελείως διαφορετικό καθεστώς διαχείρισης και λειτουργίας, το οποίο-κατά τη γνώμη μου-συνδέονταν άμεσα με την πολιτική κατάσταση της χώρας. Οι εκλογές του 1981 θεωρούνται ως η απαρχή του δικομματισμού στην Ελλάδα (Παππάς, 2017). Με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και την πτώση της Νέας Δημοκρατίας παρατηρούμε να συμβαίνουν μεγάλες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές, οι οποίες μετέβαλλαν σε μεγάλο βαθμό την καθημερινότητα. Η πολιτική αυτή εξέλιξη ήταν ουσιαστικά η πραγματοποίηση μίας γενικότερης επιθυμίας για αλλαγή. Αυτή ήταν και η αφορμή για το δημοφιλές, εκείνη την εποχή, σύνθημα «Αλλαγή», το οποίο αποτέλεσε βασικό στοιχείο του προεκλογικού αγώνα του Α. Παπανδρέου (Πέτραϊνας, 2014). Η επιθυμία της αλλαγής μπορεί να γίνει ξεκάθαρα φανερή στον εργασιακό τομέα, συγκεκριμένα στον βιομηχανικό χώρο. Πολλές επιχειρήσεις εθνικής κλίμακας βρέθηκαν στα όρια της πτώχευσης, με κίνδυνο χιλιάδες άνθρωποι να χάσουν τις δουλειές τους. Η κακοδιαχείριση των οικονομικών ήταν συχνό φαινόμενο, όπως και τα σκάνδαλα για βιομήχανους που ιδιοποιήθηκαν χρήματα τραπεζικών δανείων ή κεφάλαια που υπερχρέωσαν και επιβάρυναν τις επιχειρήσεις. Όλα αυτά δημιούργησαν την κοινή γνώμη που κυριάρχησε στις συνειδήσεις των ανθρώπων, δηλαδή πολύ συχνά οι άνθρωποι αναφέρονταν σε «κλέφτες» βιομήχανους (Σακελλαρόπουλος, 2011).

Η πολιτική και κοινωνική προσέγγιση της Ν.Δ. θεωρήθηκε αρκετά λανθασμένη, όπως για παράδειγμα οι συνεχείς αναφορές στον εμφύλιο αλλά και η άρνησή της για αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης (Πέτραϊνας, 2014). Έτσι, το όραμα του ΠΑΣΟΚ ήταν να μεταβεί η Ελλάδα από μία μετεμφυλιακή αυταρχική φάση στον εκσυγχρονισμό (Πέτραϊνας, 2014). Το πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ θεωρήθηκε πολύ ριζοσπαστικό για τα ελληνικά κοινωνικοπολιτικά δεδομένα και οι κινήσεις του πολύ προοδευτικές (Μποτόπουλος 2013). Μέσα στις κινήσεις αυτές ήταν και η κρατικοποίηση ορισμένων επιχειρήσεων που βρίσκονταν σε κακή οικονομική

κατάσταση, οι λεγόμενες «προβληματικές» επιχειρήσεις. Στον Βόλο η διαδικασία αυτή έγινε γνωστή ως «Εθνικοποίηση». Το 1983 η ΑΓΕΤ πέρασε υπό τη διεύθυνση του κράτους και απομακρύνθηκε η ισχυρή οικογένεια της εταιρίας, η οικογένεια Τσάτσου. Η απομάκρυνση των βιομήχανων Τσάτσων από το εργοστάσιο της ΑΓΕΤ ταυτίζεται με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ και την πτώση της Ν.Δ. Η σύγκριση των δύο καθεστώτων στο εσωτερικό του εργοστασίου όχι μόνο δίνουν μία αναλυτική οπτική της καθημερινότητας των εργατών, αλλά και μία μικρογραφία των αλλαγών που συνέβησαν στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο εκείνη την περίοδο.

Ο κ. Κώστας ως πρώην συνδικαλιστής θυμάται πολύ καλά την εποχή της «Εθνικοποίησης» της ΑΓΕΤ. Μία από τις βασικότερες διαφορές ανάμεσα στα δύο καθεστώτα ήταν η μεταχείριση και η συμπεριφορά του εργατικού δυναμικού. Υπό το «καθεστώς Τσάτσου» υπήρχε, σύμφωνα με τον κ. Κώστα, ένας έντονος διαχωρισμός ανάμεσα στους υπαλλήλους. Ο διαχωρισμός είχε να κάνει με τα πολιτικά φρονήματα και τις ιδεολογίες των εργατών. Οι «φιλικά προσκείμενοι» προς τη «δεξιά και την οικογένεια Τσάτσου» ανταμείβονταν με προαγωγές, υψηλότερους μισθούς και μεταφορά, από και προς το εργοστάσιο, με λεωφορείο. Από την άλλη, οι υπάλληλοι με «αριστερές και σοσιαλιστικές ιδέες» παραγκωνίζονταν και αντιμετωπίζονταν πολύ διαφορετικά. Η πολιτική του εργοστασίου ταυτίζεται με αυτή της κυβέρνησης, η οποία-όπως αναφέρθηκε παραπάνω- είχε έντονα μετεμφυλιακά αισθήματα, κυρίως αντικομμουνιστικά¹.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως την περίοδο της «Εθνικοποίησης», «κουμάντο έκαναν τα σωματεία». Το «ΠΑΣΟΚ» έδωσε μεγάλη δύναμη στα συνδικάτα και συγκεκριμένα ενδυνάμωσε την «ΠΑΣΚΕ» (Πανελλήνια Αγωνιστική Συνδικαλιστική Κίνηση Εργαζομένων) που αποτέλεσε την παράταξη και την εκπροσώπησή του στον χώρο των εργαζομένων (Σωτηρόπουλος, 2001). Αν και τα εργοστασιακά σωματεία

¹ Σύμφωνα με τον Μπρατάκο, το 1979 στο πρώτο συνέδριο της Ν.Δ., ο πρόεδρος του κόμματος Κ. Καραμανλής ανέφερε, πως μία εκ των βασικών αρχών του κόμματος είναι η αντιμετώπιση των εχθρών της δημοκρατίας, του ναζισμού και του κομμουνισμού δηλαδή(Μπρατάκος 2002 Ιστορία Ν.Δ.).

εμφανίστηκαν αργά στην Ελλάδα, δηλαδή μετά την πτώση της «χούντας των Συνταγματαρχών» το 1974, τις κινητοποιήσεις και τις απεργίες, ωστόσο σταδιακά αρχίσαν να αποκτούν υπόσταση. Μέσω της οικονομικής κρίσης και της πορείας της χώρας προς την αποβιομηχάνιση της χώρας εξελίχθηκαν σε υπολογίσιμη δύναμη στον εργατικό χώρο (Σακελλαρόπουλος, 2011). Σύμφωνα με τον κ. Κώστα, τα σωματεία με το νέο καθεστώς «κέρδισαν την ανεξαρτησία τους». Το «ΠΑΣΟΚ» προάσπισε το δικαίωμα της απεργίας και συνέβαλε στην καλύτερευση των εργασιακών συνθηκών. Την εποχή της «Εθνικοποίησης» έγιναν πολλές προσλήψεις, οι μισθοί αυξήθηκαν όπως και τα επιδόματα. Ο κ. Κώστας θυμάται: «Από εκεί που έπαιρνα 72.000 δραχμές, έφτασα να πληρώνομαι 150.000 δραχμές. Όταν τα συνδικάτα πηγαίνουν να ζητήσουν αύξηση των μισθών, επέστρεφαν με μεγαλύτερη από αυτή που ζητούσαν».

Η σύγκριση της Ν.Δ. (καθεστώς Τσάτσου) με το ΠΑΣΟΚ (Εθνικοποίηση) δείχνει με μία «κλεφτή» ματιά στην ελληνική κοινωνία την εικόνα εκείνης της εποχής και συγκεκριμένα αυτήν της πόλης του Βόλου. Το «καθεστώς Τσάτσου», οδηγούμενο από τις πολιτικές και κοινωνικές προσεγγίσεις της συντηρητικής «ΝΔ», δημιούργησε ένα σύστημα πελατειακών σχέσεων, πριμοδοτώντας τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Κ. Στεφανόπουλο, πρώην βουλευτή της Ν.Δ. και μετέπειτα πρόεδρο της Δημοκρατίας, η κυβέρνηση φοβούμενη την ανεργία και το κλείσιμο των επιχειρήσεων, συνέχισε να χρηματοδοτεί επιχειρήσεις με εμφανή οικονομικά προβλήματα αλλά είχε επίσης «ιδιαίτερες διασυνδέσεις» με τους επιχειρηματίες. Ακόμη, ο Λ. Εφραίμογλου, πρόεδρος του «ΕΒΕΑ», δήλωσε πως ήταν «κοινό μυστικό» οι σχέσεις εξάρτησης ανάμεσα στις επιχειρήσεις και την κυβέρνηση και πως παρέχονταν ευνοϊκότερες συνθήκες με αντάλλαγμα «προσλήψεις κομματικών φίλων». Το ΠΑΣΟΚ εκμεταλλεύτηκε την προβληματική αυτή κατάσταση θεσπίζοντας δικαιώματα, δίνοντας «εξουσία» στα κατώτερα εργατικά στρώματα και αναδιαμορφώνοντας την ελληνική κοινωνικοπολιτική δομή (Σακελλαρόπουλος, 2011). Οι διαφορετικές συνθήκες που βίωσαν οι εργάτες του εργοστασίου δίνουν, επίσης, μία ιδέα για την κατάσταση που επικρατούσε στον εργασιακό τομέα εκείνη την περίοδο. Όπως συνέβη με τους περισσότερους τομείς της ελληνικής πραγματικότητας, έτσι και στον χώρο εργασίας, η πολιτική ταυτότητα

διαδραμάτιζε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο αναδεικνύοντας τη διαμόρφωση κοινωνικών σχέσεων με βάση τις πολιτικές αντιλήψεις.

Οι «ξένοι», ο νέο-φιλελευθερισμός και η επισφάλεια

Η Ελλάδα αν και με πιο αργούς ρυθμούς σε σχέση με τον Δυτικό κόσμο, τη δεκαετία του '70 θεωρούνταν μία από τις πιο εξελίξιμες βιομηχανικά χώρες της Μεσογείου. Η δεκαετία του '80 αποτέλεσε σημείο καμπής λόγω των παραπάνω κοινωνικοπολιτικών αλλαγών στο εσωτερικό της χώρας αλλά και λόγω των μεταβολών που συνέβησαν στο εξωτερικό (Spyridakis, 2006). Από τη μία στο εσωτερικό γίνεσθαι η πολιτική διαμάχη των δύο ισχυρότερων κομμάτων με δεδομένη την εκ διαμέτρου αντίθετη κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, δημιούργησε συνθήκες για κοινωνική εξέλιξη, βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης, διεκδίκηση αλλά και θέσπιση ανθρωπίνων και εργατικών δικαιωμάτων. Από την άλλη σε εξωτερικό επίπεδο υπήρξαν εξίσου σημαντικές αλλαγές κυρίως στη βιομηχανία και τον εργασιακό τομέα. Ο Σπυριδάκης αναφέρει πως οι αλλαγές στον παραγωγικό και εργασιακό χώρο χαρακτηρίζονταν από τις ελαστικές εργασιακές σχέσεις και την ευέλικτη παραγωγική οργάνωση, τη σταδιακή υπονόμηση του φορντικού μοντέλου παραγωγής και την αντικατάστασή του με διαφοροποιημένες στρατηγικές παραγωγής, τις εύκαμπτες μορφές απασχόλησης, το συνεχή ανταγωνισμό και τέλος την κατάρρευση των «εμποδίων» και των συνόρων ανάμεσα στα κράτη. Αν και οι αλλαγές αυτές συνέβησαν νωρίτερα στον «Δυτικό κόσμο», άρχισαν να γίνονται αισθητές - όπως και οι συνέπειές τους και στην Ελλάδα- στις αρχές της δεκαετίας του '80 (Spyridakis, 2006) .

Η «Εθνικοποίηση» αποτελούσε συνολική επιθυμία της εργατικής τάξης, όμως νέα προβλήματα έφεραν την ΑΓΕΤ στο προσκήνιο για να γίνει ξανά θέμα συζητήσεων και διαβουλεύσεων. Οι κυβερνητικά διορισμένες διευθύνσεις που επιλέγονταν περισσότερο βάσει κομματικών κριτηρίων και λιγότερο βάσει αξιοκρατικών, τα τεράστια οικονομικά έξοδα που δημιουργήθηκαν από τις επενδύσεις στο Μηλάκι της Εύβοιας, αλλά και τα εμπόδια που έθετε στις εξαγωγές στην ευρωπαϊκή αγορά

το «καρτέλ» τσιμέντου δεν βοήθησαν στο να επιτευχθεί ο βασικός σκοπός της κρατικοποίησης της «ΑΓΕΤ» , δηλαδή η εξυγίανσή της (Τασίδης, 2003). Η αλλαγή της κυβέρνησης το 1990 θα έφερνε μία νέα εξέλιξη στο ζήτημα και θα επηρέαζε με καταλυτικό τρόπο το εργοστάσιο και την κοινωνία του Βόλου. Η από-κρατικοποίηση και ιδιωτικοποίησή της άνοιξε τον δρόμο για τους ξένους επενδυτές για πρώτη φορά στην ιστορία της εταιρίας.

Το 1991, η ΑΓΕΤ πουλήθηκε στον Ιταλικό όμιλο “Calcestruzzi” έναντι 128.7 δις δραχμών. Η κίνηση αυτή τάρραξε τη δημόσια σφαίρα δημιουργώντας κοινωνικές αντιδράσεις. Ο κ. Κώστας θυμάται την περίοδο εκείνη και τον αντίκτυπο που είχε στην πόλη του Βόλου. Σύμφωνα με τον ίδιο, στην πόλη αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα η πώληση της ΑΓΕΤ προκάλεσε μεγάλη απορία, ιδίως λόγω της χαμηλής τιμής για την οποία πουλήθηκε. Συγκεκριμένα, την χαρακτήρισε «σκάνδαλο» και υποστήριξε πως αυτή ήταν η κοινή γνώμη που μοιράζονταν οι άνθρωποι εκείνη την περίοδο. Η άποψη αυτή δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Σύμφωνα με τον πρώην πρόεδρο του «ΟΑΕ» και πρώην πρόεδρο της ΑΓΕΤ, Γ. Γιαννόπουλο, η αποτίμηση της εταιρίας και των περιουσιακών της στοιχείων ανέρχονταν βάσει της “Alpha Finances”, θυγατρική της “Alpha Bank”, στα 1,2 δις δολάρια, ποσό που μεταφράζεται σε 200-220 δις δραχμές. Σύμφωνα με τα όσα ανέφερε με καταγγελτικό τρόπο, γινόταν μεθοδευμένη προσπάθεια μείωσης της τιμής της μετοχής της εταιρίας στο χρηματιστήριο με σκοπό να διαμορφωθεί στα επίπεδα που επιθυμούσαν οι «ενδιαφερόμενοι αγοραστές» (Καθημερινή, 1993).

Όπως θυμάται ο κ. Κώστας, οι φήμες για την εξαγορά της ΑΓΕΤ πυροδότησαν σοβαρές αντιδράσεις στην πόλη του Βόλου. Οι κινητοποιήσεις ήταν έντονες. Υπήρξαν, επίσης, επεισόδια και χειροδικίες ανάμεσα στους εργάτες του εργοστασίου. Η νέα αυτή κοινωνική αναταραχή δημιούργησε δύο «στρατόπεδα», όπως τα χαρακτήρισε ο κ. Κώστας. Από τη μία πλευρά ήταν οι «Δεξιοί», οι «λάτρεις των Τσάτσων» και από την άλλη οι απεργοί, οι «Πασόκοι» ή αλλιώς οι «Αριστεροί». Έτσι, για ακόμη μία φορά η κοινωνία χωρίστηκε στα δύο οδηγούμενη από τα μετεμφυλιακά της αισθήματα. Όπως συνέβη μία δεκαετία νωρίτερα, έτσι και τώρα οι πολιτικές αντιλήψεις αποτέλεσαν σημείο σύγκρουσης και διαμάχης. Ο κ. Κώστας

θυμάται πως οι «Δεξιοί» στέκονταν έξω από την πύλη του εργοστασίου παροτρύνοντας τους εργάτες να μπουκ, ενώ οι «απεργοί» στέκονταν απέναντι αποτρέποντας τους εργάτες να εισέλθουν. Βασικός λόγος που οι «Δεξιοί» ενεργούσαν με αυτόν τον τρόπο, ήταν οι φήμες για την επιστροφή της οικογένειας Τσάτσου. Η ομάδα αυτή ήταν χαρακτηριστικά οι «νοσταλγοί εκείνης της εποχής» και « πολλοί νόμιζαν πως θα πουληθεί ξανά στους Τσάτσους».

Η αποκρατικοποίηση της ΑΓΕΤ δημιούργησε κύμα αντιδράσεων και εκτός του Βόλου. Σε πολιτικό, κοινωνικό και επιστημονικό επίπεδο πολλοί τοποθετούνταν δηλώνοντας την αμφιβολία τους σχετικά με το αν η πώλησή της εξυπηρετούσε τα ελληνικά συμφέροντα και την εγχώρια οικονομία. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του ακαδημαϊκού καθηγητή οικονομικών από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, Γ. Βαμβούκα ο οποίος είπε πως: «Η παράδοση της ΑΓΕΤ στους ξένους ήταν μέγα λάθος» (Οικονομικός Ταχυδρόμος, 1992). Υπήρχε η γενικότερη πεποίθηση στον δημόσιο λόγο πως η πώληση εξυπηρετούσε ιδιοτελή συμφέροντα. Την πεποίθηση αυτή ήρθε να επιβεβαιώσει το οικονομικό και πολιτικό σκάνδαλο της “Calcestruzzi”, το 1993 που συντάραξε την ιταλική κοινωνία. Όπως αποδείχθηκε, ο ιταλικός όμιλος κατηγορούνταν για χρηματισμό Ιταλών πολιτικών αλλά και Ελλήνων κατά τη διάρκεια της εξαγοράς της ΑΓΕΤ (Καθημερινή, 1994).

Η υπόθεση για την ελληνική πλευρά πήρε τεράστιες διαστάσεις, καθώς όπως αποδείχθηκε, ο Ν. Γεωργιάδης το πρώην στέλεχος της τσιμεντοβιομηχανίας «TITAN» αλλά και της «ΑΓΕΤ», διαμεσολάβησε για την πώληση της εταιρίας στον Ιταλικό όμιλο και «ανταμείφθηκε» για τις υπηρεσίες του με 12 εκ. δολάρια. Στον σάλο που δημιουργήθηκε, συνέβαλε και η δολοφονία του Μ. Βρανόπουλου, προέδρου της «Εθνικής Τράπεζας», από την τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη» στις 24 Ιανουαρίου του 1994. Η δολοφονία σχετιζονταν άμεσα με το σκάνδαλο της πώλησης της «ΑΓΕΤ». Σύμφωνα με διακήρυξη της οργάνωσης θεωρούσαν υπεύθυνους για το σκάνδαλο τους Βρανόπουλο και Κ.Μητσοτάκη, πρωθυπουργό τότε της χώρας (Μηχανή του Χρόνου, 2010). Σύμφωνα με τον κ. Κώστα, η κοινωνία γνώριζε εξ αρχής πως η “Calcestruzzi” ήταν «ύποπτη». Ο ιδιοκτήτης θεωρούνταν

«μαφιόζος» και η κοινωνία του Βόλου ήξερε πως το εργοστάσιο πουλήθηκε σε έναν «μαφιόζο».

Η εξαγορά και το σκάνδαλο της ΑΓΕΤ πέρα από τις αναταραχές που δημιούργησε ανάμεσα στους εργάτες, επηρέασε αρνητικά τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων στην πόλη του Βόλου. Όπως είπε ο κ. Κώστας, πολλοί εργάτες θεώρησαν, πως η πόλη δεν τους στήριξε και αδιαφόρησε για αυτούς. Υπήρξε πικρία ανάμεσα στους εργάτες για το γεγονός, πως η τοπική κοινωνία δεν συντάχθηκε στο πλευρό τους. «Θυμάμαι, να ανεβαίνουμε την «Καρτάλη» και τα καταστήματα να είναι ανοιχτά», αναφερόμενος σε μία από τις κινητοποιήσεις των εργατών κατά της εξαγοράς του εργοστασίου. Σύμφωνα με τον ίδιο, η στάση της πόλης άλλαξε, όταν «τους επηρέασε και εκείνους η εξαγορά». Πράγματι, οι νέες πολιτικές της εταιρίας επηρέασαν και την υπόλοιπη πόλη. Η τοπική αγορά δέχθηκε μεγάλο πλήγμα, καθώς το εργοστάσιο σταμάτησε να προμηθεύεται ανταλλακτικά και άλλα είδη από αυτή, προτιμώντας αγορές του εξωτερικού, από όπου μπορούσε να βρει τα ίδια προϊόντα αλλά σαφώς φθηνότερα. Το «αόρατο χέρι» της ελεύθερης αγοράς είχε ξεκινήσει ήδη να επηρεάζει την πόλη σε συνολικό επίπεδο. Η στάση της κοινωνίας, όμως, δεν ξεχάστηκε από τους εργάτες, καθώς απείλησαν πως θα σταματήσουν να αγοράζουν προϊόντα από τα τοπικά καταστήματα και θα στραφούν, ως εκδίκηση, προς την αγορά της Λάρισας. «Άντε γαμηθείτε, θα ψωνίζουμε από τη Λάρισα» είπε ο κ. Κώστας.

Το εργοστάσιο σε μία πόλη με τόσο πλούσια βιομηχανική κληρονομιά, αποτέλεσε για πολλά χρόνια στήριγμα της οικονομίας. Δεν ήταν πηγή εσόδων μόνο για τους εργάτες, αλλά και για το σύνολο της κοινωνίας, καθώς ένα εργοστάσιο αποτελούσε μία πηγή οικονομικής επιβίωσης για το «περιβάλλον» που το περιλάμβανε, δηλαδή την τοπική κοινωνία (Spyridakis, 2012). Απ'τη μία πλευρά, η πόλη του Βόλου ήταν μία πόλη με μεγάλη παράδοση στη βιομηχανία, ειδικά για τα ελληνικά δεδομένα. Από την άλλη, το εργοστάσιο της ΑΓΕΤ ήταν ένα απ' τα πιο παραγωγικά και επικερδή στη χώρα αλλά και στον κόσμο στον τομέα της τσιμεντοπαραγωγής. Το γεγονός αυτό δημιούργησε μεταξύ τους μία σχέση εξάρτησης. Η σχέση αυτή ήταν ζωτικής σημασίας και για την πόλη αλλά και για το εργοστάσιο (Spyridakis, 2012).

Αυτό άρχισε να αλλάζει σταδιακά μετά την εξαγορά. Το εργοστάσιο χρειαζόταν τους ανθρώπους της πόλης για να λειτουργήσει και αυτοί το είχαν ανάγκη για να επιβιώσουν. Οι ανάγκες του εργοστασίου διαμορφώνονταν από αυτές της κοινωνίας και το αντίστροφο (Spyridakis, 2012). Η «βίαιη» και απότομη επέμβαση του διαφορετικού μοντέλου λειτουργίας, άλλαξε τους «κανόνες» απορρυθμίζοντας την κοινωνική συνοχή. Με την κατάρρευση των αρχών και της ηθικής, που όριζαν τη σχέση κοινωνίας-εργοστασίου, κατέρρευσε και ο κοινωνικός κορμός της πόλης (Newman, 1999).

Η νέα εποχή του νεο-φιλελευθερισμού είχε ξεκινήσει για το εργοστάσιο και τον Βόλο. Το σκάνδαλο της “Calcestruzzi” ακολούθησε ένας «χορός» πολυεθνικών «μνηστήρων» για την εταιρία της ΑΓΕΤ. Το εργοστάσιο πέρασε από τα Ιταλικά χέρια, στα βρετανικά και τον όμιλο “Blue Circle”. Ο κ. Κώστας μου είπε πως είχε ακόμη την πλακέτα που έδωσαν σε όλους τους εργαζόμενους μετά την εξαγορά. Αστειεύτηκε λέγοντας πως: «Ήταν στρογγυλή, είχε μπλε χρώμα και έλεγε Blue Circle”. Η ΑΓΕΤ αργότερα αγοράστηκε από την γαλλική “Lafarge”, η οποία αργότερα συγχωνεύτηκε με την ελβετική “Holcim” δημιουργώντας το μεγαλύτερο μονοπώλιο στην ιστορία της παραγωγής και εμπορίας τσιμέντου παγκοσμίως. Όσο διαδραματιζόταν αυτό το καπιταλιστικό «παιχνίδι», οι εργάτες ζούσαν υπό τον φόβο του κλεισίματος, των απολύσεων ή της αντικατάστασής τους. Η εποχή της ανασφάλειας συνδυάστηκε με κυβερνητικές πολιτικές, οι οποίες είχαν σκοπό τη μείωση όσο το δυνατόν περισσότερο της ευθύνης του κράτους προς την κοινωνία, ειδικά στον εργασιακό τομέα. Οι οικονομικές πολιτικές συρρίκνωσης του κόστους κοινωνικών προγραμμάτων πρόνοιας που στόχευαν στην αντιμετώπιση του πληθωρισμού, οι ελλείψεις στον δημόσιο τομέα και η συνεχής ενίσχυση του ανταγωνισμού δημιούργησαν εχθρικές συνθήκες προς τη μόνιμη εργασία αλλά φιλικές προς την εγκαθίδρυση και νομιμοποίηση της «επισφαλούς εργασίας» και της «ελεύθερης» οικονομίας. Έτσι, η κατάσταση οδηγήθηκε σε τέτοιο σημείο, ώστε η μόνιμη εργασία να θεωρείται «οπισθοδρομική» και αντίθετη στην οικονομική και παραγωγική πρόοδο (Spyridakis, 2006).

Για τους εργάτες του εργοστασίου και τον κ. Κώστα, τα χρόνια που ακολούθησαν ήταν χρόνια ανασφάλειας και καθημερινής μάχης. Με την εξαγορά από την “Lafarge” και την «άδεια» της κυβέρνησης, πολλά από τα κεκτημένα των εργατών, τα οποία χρειάστηκαν πολλά χρόνια υπομονής ώστε να αποκτηθούν, χάθηκαν. Τα επιδόματα μειώθηκαν, οι συνθήκες εργασίας δυσκόλεψαν και η αντιμετώπιση από τους ιδιοκτήτες των πολυεθνικών προς τους εργαζομένους ένα σκληρό πρόσωπο. Οι νέες τακτικές και πολιτικές της εταιρίας δυσχέραιναν την καθημερινότητα των εργατών εντός και εκτός εργοστασίου. Μία από τις νέες τακτικές που χρησιμοποιήθηκε, ήταν αυτή της οικειοθελούς αποχώρησης.

Το σύστημα-πρόγραμμα οικειοθελούς αποχώρησης πρωτοεμφανίστηκε στον παγκόσμιο εργατικό χώρο στις αρχές της δεκαετίας του 2000. Η ιδέα ήταν το σύστημα αυτό να επιτρέπει στις εταιρίες να αποδεσμεύουν εργαζόμενους, οι οποίοι θα απολάμβαναν τη σύνταξη που τους αναλογεί αλλά και άλλα προνόμια. Οι λόγοι για τους οποίους μία επιχείρηση μπορεί να προωθήσει ένα πρόγραμμα οικειοθελούς αποχώρησης, είναι διάφοροι. Κυρίως είναι ένας τρόπος οι επιχειρήσεις να αποφύγουν την πτώχευση, να ανταπεξέλθουν στον ανταγωνισμό, να αντιμετωπίσουν μη βιώσιμες οικονομικές καταστάσεις, να εισάγουν νέες τεχνολογίες, νέα οργάνωση παραγωγής, αλλαγή ιδιοκτησίας και γενικότερα «συμμόρφωση» με την αγορά (Kumar & Tripathi, 2015). Η νέα διεύθυνση της ΑΓΕΤ θέλοντας να μειώσει το προσωπικό κατά εκατοντάδες, προσέφερε σε πολλούς την επιλογή της οικειοθελούς αποχώρησης. Οι εργαζόμενοι ανάλογα με τα χρόνια που τους έμεναν στο εργοστάσιο και τη σύμβασή τους, είχαν την επιλογή να λάβουν ένα ποσό διαφορετικό για τον καθένα και να αποχωρήσουν, σύμφωνα με τον κ. Κώστα.

Η “Lafarge” ξεκίνησε το πρόγραμμα αυτό το 2001. Το πρόγραμμα αφορούσε όλους τους εργάτες του ομίλου της ΑΓΕΤ, τα δύο δηλαδή εργοστάσια, στον Βόλο και την Εύβοια. Η πρώτη «επιχείρηση» του προγράμματος αφορούσε 300 εργαζόμενους. Το πρόγραμμα προέβλεπε διάφορα «πακέτα» που αφορούσαν διαφορετικές περιπτώσεις εργαζομένων. Για παράδειγμα, αν κάποιος είχε οικογένεια θα λάμβανε αποζημίωση κατά κεφαλήν για τα προστατευόμενα μέλη και για τη σύζυγο, αν αυτή ήταν άνεργη. Προέβλεπε, επίσης, προγράμματα «εξεύρεσης νέας απασχόλησης»

αλλά και «βοήθεια για ξεκίνημα νέας επιχείρησης». Ακόμη, υπήρχαν προϋποθέσεις για μετακινήσεις στα εργοστάσια του ομίλου κατά την κρίση της διεύθυνσης (Ριζοσπάστης, 2001). Τον Ιούλιο του 2013, η διεύθυνση του ομίλου έστειλε ταχυδρομικώς σε 236 εργαζομένους του εργοστασίου της Εύβοιας πρόταση για οικειοθελή αποχώρηση. Το πακέτο προέβλεπε «αποζημίωσή και επιπλέον 25% bonus επί της μεικτής αποζημίωσης». Το σωματείο απάντησε αρνητικά και ζήτησε την ανάκληση 42 απολύσεων που είχαν ήδη γίνει πριν τον Ιούλιο του 2013. Ακόμα, το άρθρο αναφέρει πως η εταιρία εφάρμοζε κάθε μήνα το μέτρο της «απομάκρυνσης του 5% των υπαλλήλων της» (reporter.gr, 2013). Ένα χρόνο αργότερα, το 2014, ένας υπάλληλος στο εργοστάσιο του Βόλου, ο οποίος εργαζόταν για 7 χρόνια στην ΑΓΕΤ, δήλωσε πως του ζητήθηκε να μετακινηθεί στην Εύβοια. Όταν αρνήθηκε η εταιρία τον ενημέρωσε πως «δεν υπάρχει αντικείμενο εργασίας για αυτόν στο εργοστάσιο» και του πρότεινε την οικειοθελή αποχώρηση. Ο ίδιος φοβούμενος την απόλυση επέλεξε την οικειοθελή αποχώρηση.

Οι δηλώσεις των σωματείων για το πρόγραμμα του 2001, είναι αρκετά διαφωτιστικές όσον αφορά την κατάσταση που επικράτησε στον όμιλο της ΑΓΕΤ:

«Μοναδικός στόχος της διοίκησης είναι η μείωση του εργατικού κόστους, με παράλληλη μείωση του προσωπικού, με εντατικοποίηση της εργασίας, εφαρμογή πολυειδικότητας και συνακόλουθα μείωση των δραστηριοτήτων του ομίλου» (rizospastis.gr, 2001).

Στη δήλωσή τους τα σωματεία παρουσιάζουν περιεκτικά και σύντομα τους στόχους της διεύθυνσης αλλά και τους τρόπους με τους οποίους επιθυμεί να τους επιτεύξει. Σ' αυτές εντοπίζονται ξεκάθαρα οι νέο-φιλελεύθερες πολιτικές που εφάρμοσε η ΑΓΕΤ στο εργοστάσιο του Βόλου και της Εύβοιας, πολιτικές και μέθοδοι που έθεσαν τους εργαζομένους σε μία οδυνηρή εργασιακή κατάσταση (Streinzer, 2018).

Παράλληλα με τις αλλαγές των εργασιακών σχέσεων και την εφαρμογή των πολιτικών που καθιστούσαν τους «τσιμεντάδες» Βολιώτες ανασφαλή και εκμεταλλεύσιμα υποκείμενα στα χέρια της «ελεύθερης οικονομίας», οι εργαζόμενοι

βίωσαν και άλλες αλλαγές που μετέβαλλαν ακόμη περισσότερο την εργασιακή τους ταυτότητα. Η «αναβάθμισή» τους από εργάτες μίας τοπικής-εθνικής βιομηχανίας σε «πολυεθνικούς τσιμεντάδες» ήταν μία απότομη έως και «βίαιη» μεταμόρφωση χωρίς τη συναίνεσή τους. Ο κ. Κώστας από «απλός» συνδικαλιστής μεταμορφώθηκε σε «πολυεθνικό συνδικαλιστή». Η ισχύς που είχε αποκτήσει μαζί με το σωματείο του, συρρικνώθηκε. Η ταυτότητα, την οποία είχαν χτίσει μέσω κινητοποιήσεων και είχαν συντηρήσει με εργασιακούς αγώνες, χάθηκε μέσα στις επιταγές των αγορών και των μονοπωλίων. Όσο συζητούσαμε γι' αυτό, ο κ. Κώστας θυμήθηκε μία ιστορία που θεωρώ πως αναδεικνύει με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο τη «βιαιότητα» με την οποία έλαβαν χώρα οι παραπάνω αλλαγές και τη στέρηση της εργασιακής ταυτότητας. Αφορούσε την αντικατάσταση του λογοτύπου της «ΑΓΕΤ-ΗΡΑΚΛΗ» με αυτό της “Holcim”. Μου είπε, «στην Ελλάδα δε καταλάβαιναν τι είναι αυτό». Το παράπονο και η απογοήτευση συνόδευσαν αυτή την πρόταση. Η αντικατάσταση του λογοτύπου ταυτίζεται με τη χαμένη ταυτότητα των «τσιμεντάδων». Ο κ. Κώστας μου μιλούσε για το εργοστάσιο σαν να ήταν το σπίτι του: «εκεί πήρα αμάξι, εκεί παντρεύτηκα, εκεί έκανα οικογένεια και σπίτι». Οι τσιμεντάδες επί δεκαετίες με περηφάνια θεωρούσαν πως προσέφεραν στην επιτυχία της ΑΓΕΤ. «Καμάρωναν» που δούλευαν σε ένα εργοστάσιο και μία εταιρία γνωστή σε ολόκληρη τη χώρα. Το εργοστάσιο- πέρα από τα προβλήματα που δημιούργησε στην κοινωνία- απολάμβανε τον σεβασμό της, όπως και οι εργάτες του. Οι παραπάνω αλλαγές στέρησαν από πολλούς τη δουλειά τους, αλλά και την αυτοπραγμάτωσή τους.

Το οικολογικό κίνημα

Όσοι γνωρίζουν την πόλη του Βόλου και ζουν σε αυτή, ξέρουν πως τα κινήματα έχουν μία ιδιαίτερη θέση στην «καρδιά» της πόλης. Διαδηλώσεις και κινητοποιήσεις για προβλήματα τοπικά, εθνικά ακόμη και παγκόσμια είναι συχνό φαινόμενο στην πόλη. Η κ. Μαρία μου είπε πως έχει πολλές αναμνήσεις από διαδηλώσεις και πορείες. Τα τελευταία δύο χρόνια, τα θέματα, που οδηγούν τον κόσμο στους δρόμους, ποικίλουν. Κυρίως, στοχεύουν στην αφύπνιση της τοπικής κοινωνίας όσον

αφορά κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές που εφαρμόζονται από την κυβέρνηση με αφορμή την πανδημία. Πιο πρόσφατα οργανώθηκαν μαζικές διαμαρτυρίες κατά του πολέμου στην Ουκρανία (21/5/22), του πληθωρισμού και της ακρίβειας (6/4/22) (magnesianews.gr, 2022).

Απ' τα σημαντικότερα ζητήματα των τελευταίων πέντε χρόνων για τα οποία έχουν γίνει οι περισσότερες και μεγαλύτερες κινητοποιήσεις, αφορούν οικολογικές ανησυχίες και συγκεκριμένα το θέμα της ρύπανσης του περιβάλλοντος από το εργοστάσιο της ΑΓΕΤ. Αν και λόγω της πανδημίας και των "lockdowns" οι ενέργειες αυτές έχουν μειωθεί, οι κινητοποιήσεις και οι διαδηλώσεις των οικολογικών οργανώσεων αποτελούσαν ανέκαθεν μία καθημερινή εμπειρία για την πόλη και τους κατοίκους της. Τα τελευταία τέσσερα χρόνια, κατά τα οποία κατοικώ στην πόλη, οι κινητοποιήσεις κατά της δράσης του εργοστασίου αποτελούσαν -και για εμένα- μία καθημερινότητα. Η συχνότητά τους αλλά και οι εντάσεις γύρω από αυτές πυροδότησαν το ενδιαφέρον μου, ώστε να μελετήσω τη σχέση ανάμεσα στο εργοστάσιο, την τοπική κοινωνία και την πόλη. Βασικός στόχος της έρευνας ήταν να έρθω σε επαφή με ενεργά μέλη των οργανώσεων και γενικότερα του οικολογικού κινήματος καθώς θεωρούσα πως οι εμπειρίες τους, η επαφή τους με το θέμα, αλλά και η γενικότερη σχέση που έχουν αναπτύξει με το εργοστάσιο- μέσω της ιδιότητάς τους και της δράσης τους- θα αποτελούσαν μία ακόμη αναλυτική ματιά στην κοινωνική δομή της πόλης και στο πως το εργοστάσιο συμβάλλει καθοριστικά σ' αυτήν.

Η κ. Μαρία με σύστησε στην Πηνελόπη, ένα από τα ηγετικά και πιο δραστήρια μέλη του «ΠΑΝ.Δ.ΟΙΚ.Ο.» (Πανελλήνιο Δίκτυο Οικολογικών Οργανώσεων). Το δίκτυο περιλαμβάνει πολλές οικολογικές οργανώσεις σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια, όμως έχει την έδρα του στον Βόλο. Η προσπάθεια σύστασής του είχε ξεκινήσει από το 1991 και ολοκληρώθηκε το 1998, όταν απέκτησε νομική υπόσταση (pandoiko.org). Με την Πηνελόπη δώσαμε ραντεβού σ' ένα καφέ στην πλατεία Ελευθερίας, στο κέντρο της πόλης. Όταν έφτασα εκεί, μαζί της βρίσκονταν ο κ. Αλέξανδρος, μία ακόμη ηγετική μορφή του Δικτύου, ο οποίος ασχολείται με οικολογικά ζητήματα της περιοχής την τελευταία εικοσαετία.

Είχα αναφέρει στην Πηνελόπη-πριν την συνάντησή μας- πως ασχολούμαι με το θέμα του εργοστασίου και ότι αποτελεί βασικό στοιχείο για τη σύσταση της πτυχιακής μου εργασίας. Το γεγονός πως η συζήτηση θα επικεντρώνονταν στο εργοστάσιο, συνέβαλε σημαντικά στην αποδοχή της πρόσκλησης. Από τα πρώτα πράγματα που ήθελα να συζητήσω μαζί τους ήταν οι δραστηριότητές τους. Ήθελα να εμβαθύνω στην καθημερινότητα που βιώνουν κατά τη διάρκεια του αγώνα τους για την προστασία του περιβάλλοντος. Πίστευα πως αυτή η συζήτηση θα μου έδινε τη δυνατότητα να κατανοήσω σε βάθος τη καθημερινότητά τους, από την οποία πηγάζουν οι εμπειρίες τους αλλά και διαμορφώνονται οι απόψεις τους για την πόλη και το εργοστάσιο.

«Πράσινος» λόγος και το παιχνίδι της «αλήθειας»

Με αφορμή τη δική μου έρευνα για το εργοστάσιο μου εξήγησαν πως και οι ίδιοι - ως οργάνωση- προσπαθούν συνεχώς να παράγουν «επιστημονικό έργο».

Συγκεκριμένα, μου ανέφεραν πως σε συνεργασία με επιστήμονες απ' όλη την Ελλάδα, διεξάγουν έρευνες, οι οποίες αφορούν το περιβάλλον της περιοχής του Βόλου. Οι έρευνες αυτές αναλύουν την ποιότητα του αέρα, τη ρύπανση που προκαλούν τα τοπικά εργοστάσια και άλλα. Οι ενέργειες αυτές στοχεύουν στο να δημιουργηθεί ένας ουσιαστικός αντίλογος προς τον επιστημονικό λόγο που παράγεται από τις έρευνες που διεξάγει το ίδιο το εργοστάσιο Σύμφωνα με την Harper, ένας από τους σημαντικότερους ρόλους που διατελούν τα οικολογικά κινήματα σε ολόκληρο τον κόσμο αφορά την παραγωγή επιστημονικού λόγου, ο οποίος λειτουργεί ως αντίβαρο στην «ακόρεστη όρεξη» του κεφαλαίου, που οδηγείται από το κέρδος (Harper, 2006).

Η παραγωγή επιστημονικού έργου-λόγου, σύμφωνα με τον Foucault, ταυτίζεται στις δυτικές «νεωτερικές κοινωνίες» με την αλήθεια από την οποία πηγάζει η «εξουσία». Ο επιστημονικός λόγος είναι αυτός που ορίζει το τι είναι αληθές και τι ψευδές. Η παραγωγή επιστημονικού λόγου- άρα και αλήθειας- αποτελεί

προσπάθεια διεκδίκησης δύναμης, εξουσίας και επιρροής. Τα οικολογικά κινήματα, όπως θα δούμε παρακάτω, διεκδικούν την «εξουσία» αυτή με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος. Από την άλλη πλευρά, οι εταιρίες παράγουν τον δικό τους επιστημονικό λόγο λαμβάνοντας μέρος σε αυτό το «παιχνίδι δύναμης». Η παραγωγή επιστημονικού λόγου-αλήθειας έχει «πάντοτε» πολιτικά και οικονομικά κίνητρα, όπως επισημαίνει ο Foucault. Έτσι, λοιπόν, δημιουργείται ένα είδος ανταγωνισμού ανάμεσα στις εταιρίες και τα οικολογικά κινήματα γύρω απ' την παραγωγή επιστημονικού λόγου, άρα αλήθειας και επομένως εξουσίας (Foucault, 1976).

Η Harper τονίζει πως τα οικολογικά κινήματα οφείλουν να λειτουργούν ανεξάρτητα και να υπερασπίζονται το περιβάλλον αλλά και την κοινωνία. Μέσω της παραγωγής επιστημονικού αλλά και δημόσιου λόγου διαψεύδουν τις «διαβεβαιώσεις» που προσφέρουν οι εταιρείες σε συνεργασία με το κράτος στις τοπικές κοινωνίες. Τα κινήματα λειτουργούν ως «δοκιμασία» προς την υπάρχουσα κατάσταση, στην οποία το κέρδος θεωρείται υψηλότερη προτεραιότητα από την ασφάλεια του περιβάλλοντος. Ο επιστημονικός λόγος σε συνδυασμό με τα ηθικά επιχειρήματα, τα οποία αρθρώνουν οι οργανώσεις, δημιουργούν «αντίλογο» στην καπιταλιστική προσέγγιση των εταιριών και των κρατών (Harper, 2006).

Στην ιστοσελίδα του το Δίκτυο υπογραμμίζει πως κύριος σκοπός του κινήματος και του «πράσινου» λόγου, τον οποίον παράγουν, είναι η ενημέρωση της κοινωνίας, η ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης για τους «νέους» πολίτες, οι οποίοι βρίσκονται σε «ευαίσθητη» και «δεκτική» ηλικία, αλλά και η παρουσίαση προτάσεων για διαφορετικούς τρόπους επίτευξης οικονομικής ανάπτυξης και προόδου (pandoiko.org). Η Harper τονίζει ότι οι κινητοποιήσεις που οργανώνουν το επιστημονικό έργο που παράγουν, η ενεργή παρουσία τους στα social media με τη δημοσίευση άρθρων, όπως και η δημιουργία ομάδων λειτουργούν ως μέσα με στόχο να γίνει η οπτική τους και οι απόψεις τους «ακουστές» και «ορατές» μέσα σε ένα περιβάλλον, όπου οι νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές έχουν ηγεμονικό χαρακτήρα (Harper, 2006).

Οι συνεχόμενες καταπατήσεις της «ΑΓΕΤ», το κέρδος και η διαχρονική εναντίωση του κινήματος

Οι αγώνες του οικολογικού κινήματος στην πόλη του Βόλου είχαν ξεκινήσει από παλιά, δηλαδή τις δεκαετίες του '70 και του '80. Όπως ανέφερα παραπάνω, τα κινήματα έχουν πλούσια παράδοση στην πόλη. Αυτό μου το επιβεβαίωσε και ο κ. Αλέξανδρος λέγοντάς μου πως στον Βόλο γίνονταν «σωρεία κινητοποιήσεων». Μου ανέφερε οικολογικά θέματα που ανησύχησαν την τοπική κοινωνία, όπως η προστασία του Παγασητικού Κόλπου και της λίμνης Κάρλας, η οποία βρίσκεται λίγο έξω από την πόλη. Επίσης, διαμαρτυρίες είχαν γίνει για την ποιότητα του νερού αλλά και τις πηγές της Λαγωνίκας στο Πήλιο, όπου οι οικολόγοι ήρθαν σε σύγκρουση με την αστυνομία. Ο κ. Αλέξανδρος θυμάται χαρακτηριστικά τα γεγονότα αυτά λέγοντάς μου πως είχε γίνει «μάχη στο βουνό», εννοώντας το Πήλιο.

Φυσικά, ούτε το θέμα της ΑΓΕΤ αποτελεί καινούργια «απειλή» για το περιβάλλον της πόλης. Συγκεκριμένα, ο κ. Αλέξανδρος αναφέρθηκε στην υπόθεση των «λάστιχων» το 2001. Τότε, το εργοστάσιο αποφάσισε να χρησιμοποιήσει ως καύσιμο, με σκοπό τη λειτουργία του, λάστιχα αυτοκινήτων προερχόμενα από την Αγγλία και το Βέλγιο («ΤΑ ΝΕΑ», 2001). Η απόφαση αυτή προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις στην πόλη. Τις κινητοποιήσεις κατά της απόφασης αυτής στήριξε ανοιχτά ο Δήμος του Βόλου αλλά και η Νομαρχία. Θυμάται πως υπήρξαν επεισόδια και συλλήψεις από τις αστυνομικές αρχές. Όμως, το κίνημα είχε πετύχει τον σκοπό του αποτρέποντας τη συμφωνία.

Το εργοστάσιο έχει βρεθεί πολλές φορές ανά περιόδους στο κέντρο των συζητήσεων σχετικά με τον αρνητικό αντίκτυπό του στο περιβάλλον της πόλης. Παλιότερα τη δεκαετία του '80, κατά τη διάρκεια της πετρελαϊκής κρίσης, η διεύθυνση αποφάσισε- όπως και άλλες βιομηχανίες εκείνη την εποχή- να χρησιμοποιήσει φθηνότερα καύσιμα, όπως το κάρβουνο, γεγονός που δημιούργησε και πάλι αντιδράσεις εναντίον του. Τα τελευταία χρόνια το θέμα που έχει προκύψει

όσον αφορά τη λειτουργία του εργοστασίου, έχει να κάνει με την επιβλαβή χρήση του καυσίμου “RDF”. Η νέα προσέγγιση της διεύθυνσης έχει δημιουργήσει τεράστιες κοινωνικές αντιδράσεις και έχει συμβάλει στην ύπαρξη μίας έκρυθμης κοινωνικής κατάστασης μέσα στην πόλη. Το θέμα όμως του “RDF” θα αναλυθεί παρακάτω πιο αναλυτικά.

Επομένως, αποφάσεις και επιλογές, όπως οι παραπάνω, στοχεύουν στην μεγιστοποίηση του κέρδους και τη διασφάλιση της ανάπτυξης της επιχείρησης. Άλλωστε, το γενικότερο πλάνο του καπιταλισμού έχει ως βασικό σκοπό την όσο το δυνατόν ταχύτερη ανάπτυξη και αύξηση του κέρδους και κατά συνέπεια την αδιαφορία για ζητήματα όπως το περιβάλλον και η λειτουργία της κοινωνίας. Οι ταχύτατοι αυτοί ρυθμοί ανάπτυξης έχουν ως αποτέλεσμα την επιβάρυνση του περιβάλλοντος και των ανθρώπων που κατοικούν σε αυτό. Και αυτό ισχύει και στην περίπτωση μιας βιομηχανίας που παράγει τεράστια και επικίνδυνα μεγέθη ρύπων, όπως το εργοστάσιο της «ΑΓΕΤ». Φυσικά, ακόμη πιο ανησυχητικό είναι το γεγονός πως βρίσκεται ελάχιστα χιλιόμετρα μακριά από την πόλη, πράγμα που το καθιστά περισσότερο επικίνδυνο (Gilles, 2002). Γίνεται αντιληπτό ότι το εργοστάσιο για οικονομικούς λόγους και εξαιτίας του συνεχούς ανταγωνισμού αλλά και των αλληπάλληλων αλλαγών στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, συνέχισε να λειτουργεί παραμελώντας τη σημασία του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και την υγεία των ανθρώπων. (Feshback & Friendly, 1992) (Carter & Turnock, 1993).

RDF: Το σύγχρονο ζήτημα

Ένα από τα πρόσφατα ζητήματα της λειτουργίας του εργοστασίου σε βάρος του περιβάλλοντος και της κοινωνίας, είναι η χρήση του καυσίμου “RDF” απ’ το εργοστάσιο τα τελευταία χρόνια. Η καύση του “RDF” έχει δημιουργήσει και συνεχίζει να δημιουργεί εντάσεις στην πόλη, οι οποίες κυρίως εκφράζονται μέσω των κινητοποιήσεων των οικολογικών οργανώσεων. Σύμφωνα με τον κ. Κώστα, τον πρώην εργάτη της ΑΓΕΤ, η πρώτη φορά που έγινε χρήση του καυσίμου στην Ελλάδα ήταν το 2013 στην Εύβοια, στο δεύτερο εργοστάσιο του ομίλου ΑΓΕΤ. Πράγματι

βάσει πληροφοριών από τα πρακτικά της Βουλής το 2013 η «Lafarge-ΑΓΕΤ», ζήτησε άδεια για καύση εναλλακτικών καυσίμων, όπως το “RDF” (vouliwatch.gr, 2020). Το “RDF” ή αλλιώς “Refuse-derived fuel”, είναι ένας τύπος καυσίμου που παράγεται από διάφορα είδη απορριμμάτων, αστικών αλλά και βιομηχανικών. Σύμφωνα με το “WBCSD”(World Business Council For Sustainable Development), «το καύσιμο δημιουργείται από συγκεκριμένα απόβλητα μετά από αυστηρή περισυλλογή και από υπό-προϊόντα με ανακτήσιμη θερμιδική αξία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε τσιμεντοβιομηχανίες, ώστε να αντικαταστήσουν συμβατικά καύσιμα, όπως το κάρβουνο-αν φυσικά πληρούν αυστηρές προδιαγραφές. Κάποιες φορές, μετά από επεξεργασία μπορούν να χρησιμοποιηθούν και σε ειδικά κατασκευασμένα καύσιμα για την παραγωγή τσιμέντου». Τα απορρίμματα είναι κυρίως μη ανακυκλώσιμα προϊόντα χαρτιού και πλαστικού. Για να γίνει σωστή διαλογή πρέπει να ακολουθηθούν αυστηρές διαδικασίες διαχωρισμού του γυαλιού, πετρών και άλλων ακατάλληλων υλικών (RDF, 2022).

Την ίδια περίοδο, παράλληλα με την αίτηση άδειας χρήσης “RDF”, κατατέθηκε περιβαντολογική μελέτη για τις επιπτώσεις που θα προκαλούσε η χρήση των εναλλακτικών αυτών καυσίμων. Στη μελέτη δόθηκε θετική γνωμοδότηση και από το Περιφερειακό Συμβούλιο Θεσσαλίας (vouliwatch.gr, 2020). Ο κ. Κώστας Θυμάται πως εκείνη τη χρονιά επισκέφτηκε μαζί με άλλους ανθρώπους την Ιταλία με σκοπό να δουν από κοντά ένα τοπικό εργοστάσιο, το οποίο χρησιμοποιούσε εναλλακτικά καύσιμα, όπως το “RDF”. Μου εξήγησε πως το εργοστάσιο που επισκέφτηκαν βρίσκονταν ανάμεσα σε δύο χωριά. Οι πολίτες που κατοικούσαν στη γύρω περιοχή, τον διαβεβαίωσαν πως έχουν αποδεχθεί πλήρως το γεγονός πως το εργοστάσιο βρίσκεται τόσο κοντά στις κατοικήσιμες περιοχές και χρησιμοποιεί καύσιμα τέτοιου είδους.

Το 2014 αποτέλεσε κομβικό σημείο για τη σύγχρονη σχέση του εργοστασίου και της πόλης, καθώς το υπουργείο περιβάλλοντος παραχώρησε το δικαίωμα στην ΑΓΕΤ να χρησιμοποιήσει 100.000 τόνους “RDF” αλλά και 100.000 τόνους άλλων εναλλακτικών καυσίμων ετησίως, με σκοπό την αντικατάσταση των συμβατικών στερεών καυσίμων (vouliwatch.gr, 2020). Ο κ. Αλέξανδρος και η Πηνελόπη μου

είπαν πως οι αντιδράσεις των οικολογικών οργανώσεων μετά την αδειοδότηση ήταν έντονες. Κατά την άποψή τους, στο εργοστάσιο δεν θα έπρεπε να επιτραπεί η χρήση των εναλλακτικών καυσίμων, καθώς δεν υπήρχαν οι εγκαταστάσεις που θα διασφάλιζαν την προστασία του περιβάλλοντος αλλά και την υγεία των κατοίκων της πόλης. Από την άλλη πλευρά, ο κ. Κώστας διαφωνούσε κάθετα με τις αντιδράσεις που ξέσπασαν όσον αφορά την αδειοδότηση. Συγκεκριμένα υποστήριξε πως οι προδιαγραφές του εργοστασίου ανταποκρίνονταν και επέτρεπαν την καύση “RDF”. Ήταν σίγουρος πως υπήρχαν οι απαραίτητες υποδομές οι οποίες εγγυούνταν πως δεν θα δημιουργούνταν κανένα πρόβλημα ούτε στην πόλη ούτε στο περιβάλλον.

Το 2017, η «Α.Ε.Π.Ο.» (Απόφαση Έγκρισης Περιβαντολλογικών Όρων) τροποποιήθηκε. Οι νέες αλλαγές έδιναν τη δυνατότητα για χρήση 200.000 τόνων εναλλακτικών καυσίμων, δηλαδή επιπλέον 100.000 τόνων (vouliwatch.gr, 2020). Η τροποποίηση ξεσήκωσε το οικολογικό κίνημα αλλά και μεγάλο μέρος της κοινωνίας του Βόλου. Έγιναν σημαντικές προσπάθειες από τη μεριά των πολιτών, να πιέσουν τις δημοτικές αρχές να μην δώσουν την έγκρισή τους για τη νέα τροποποίηση. Συγκεκριμένα, βάσει ανεξάρτητων ερευνών, οι οποίες δημοσιεύτηκαν από τον Τύπο, το εργοστάσιο είχε πλέον το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει μία πρωτόγνωρα μεγάλη ποσότητα εναλλακτικών καυσίμων σε σύγκριση με την υπόλοιπη ευρωπαϊκή τσιμεντοβιομηχανία. Η ποσότητα του καυσίμου που επέτρεπε με την τροπολογία της η κυβέρνηση το 2017, σήμαινε πως στην πόλη του Βόλου θα καίγονταν περίπου 1.015.000 τόνοι εναλλακτικών καυσίμων που αντιστοιχεί στο 1/6 του συνόλου εναλλακτικών καυσίμων (6.000.000 τόνοι) που καίγεται σε ολόκληρη την έκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον, οι τεράστιες ποσότητες καυσίμου που θα χρησιμοποιηθούν σε διάρκεια χρόνων αποδεικνύει πως ενώ σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση «συναποτεφρώνονται» κάθε χρόνο 13.5 κιλιά απορριμματικά καύσιμα ανά κάτοικο, στον Βόλο το ποσό ανά κάτοικο θα αντιστοιχεί σε 57 κιλιά. Ακόμη, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αναφέρουμε ότι από τους 480.000 τόνους εναλλακτικών καυσίμων που θα χρησιμοποιούνται ετησίως στην Ελλάδα, οι 410.000 θα χρησιμοποιούνται αποκλειστικά στο εργοστάσιο του Βόλου (Μανώλη, 2017).

Σύμφωνα με τον Αποστολόπουλο, τέτοιες θεμελιώδεις αλλαγές περιβαντολογικών διατάξεων αποσκοπούν σε απλούστευση και επιτάχυνση διαδικασιών ολοκλήρωσης μελετών των περιβαντολογικών επιπτώσεων, οι οποίες δίνουν το «πράσινο φως» σε εταιρικές καταπατήσεις (Αποστολοπούλου, 2017). Η περίπτωση του Βόλου και της «ΑΓΕΤ» είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του είδους των καταπατήσεων του περιβάλλοντος από τις νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές. Η μεταβολή των περιβαλλοντικών ορίων αλλά και η «ταχύτατη» κατάθεση των απαραίτητων ερευνών αποτελούν κάποιες από τις πιο συνηθισμένες τακτικές των εταιριών σε συνεργασία με τις κυβερνήσεις, με σκοπό την εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων.

Ο κ. Κώστας, αναφερόμενος στην εμπειρία του στην Ιταλία, όπου το καύσιμο χρησιμοποιούνταν- σύμφωνα με τους κατοίκους- χωρίς κοινωνικές αντιδράσεις και συγκρούσεις, μου είπε ότι το εργοστάσιο δεν θα μπορούσε να μην κάνει χρήση του “RDF”. Θεωρεί πως από τη στιγμή που και άλλες κοινωνίες έχουν αποδεχθεί τη συγκεκριμένη κατάσταση, το ίδιο θα έπρεπε να κάνουν και οι κάτοικοι του Βόλου, διότι δεν υπάρχει η «πολυτέλεια» να πράξουν διαφορετικά. «Το εργοστάσιο παράγει τσιμέντο», είπε, «Αυτή είναι η κοινωνία στην οποία ζούμε». Ο κ. Κώστας, στην προσπάθειά του να δικαιολογήσει και να υπερασπιστεί το εργοστάσιο, αναπαράγει το αφήγημα «της μη επιλογής». Βάσει αυτού δεν υπάρχουν επιλογές για την κοινωνία. Μπροστά στο οικονομικό αδιέξοδο και την κρίση, η ίδια η κοινωνία πρέπει να κάνει υποχωρήσεις και να θέσει καινούργιες «προτεραιότητες», οι οποίες συνήθως συμβαδίζουν με αυτές του «κεφαλαίου». Στις δύσκολες οικονομικά εποχές, η «κρίση» και το «χρέος» χρησιμοποιούνται ως «εργαλεία» με σκοπό να «βοηθήσουν» τους ανθρώπους να δικαιολογήσουν, να εκλογικεύσουν και εν τέλει να αποδεχθούν τη ζημιά που προκαλούν τα ιδιωτικά συμφέροντα στο περιβάλλον και τον ίδιο τους τον εαυτό. Η τακτική αυτή της αναπαραγωγής λόγων και αφηγημάτων περί «πολυτέλειας» και «μη-επιλογής», αποσκοπούν στην εκμετάλλευση και την κερδοφορία, οι οποίες συνήθως οδηγούν σε κοινωνικές εντάσεις και συγκρούσεις. Έτσι, από τη μία πλευρά, η συστηματική απορρύθμιση των περιβαλλοντικών νομοθεσιών και η αναπαραγωγή αφηγημάτων περί έλλειψης επιλογών και προτεραιότητας του κέρδους βοηθά στην εκπλήρωση των

μακροχρόνιων αιτημάτων του κεφαλαίου (Harvey, 2004). Από την άλλη, έχουν ως αποτέλεσμα τη γέννηση νέων κοινωνικό-οικολογικών κινημάτων αλλά και την ενδυνάμωση των ήδη υπαρχόντων (Harper, 2006).

Τα εμπόδια, η βία και ο κοινωνικός στιγματισμός

Η Harper επισημαίνει ότι τα κοινωνικό-οικολογικά κινήματα «γεννιούνται» μέσα από τις παραπάνω τακτικές και δράσεις των εταιριών. Όπως ήδη ανέφερα, ένας από τους βασικούς τους σκοπούς είναι η δημιουργία «ρηγμάτων», όχι μόνο στις ίδιες τις εταιρίες και τα συμφέροντά τους, αλλά και σε ολόκληρη τη θεωρητική κατασκευή του καπιταλιστικού τρόπου σκέψης. Τα οικολογικά κινήματα έχουν τον ρόλο του «κριτή» σε οποιαδήποτε ενέργεια του κεφαλαίου, η οποία μπορεί να αποδειχθεί επιβλαβής προς το περιβάλλον και κατ' επέκταση προς την κοινωνία. Η επίκριση στο αφήγημα της υπάρχουσας καπιταλιστικής λογικής έχει ως σκοπό να διαψεύσει αυτό που το αφήγημα θεωρεί ως δεδομένο, ότι δηλαδή δεν υπάρχει καμία πολιτικά νόμιμη εναλλακτική πέρα από αυτή του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα μόνο οι πολίτες μπορούν να εξασφαλίσουν την ασφάλεια του φυσικού περιβάλλοντος μέσω της συνεχούς επαγρύπνησης και μέσω των κινημάτων, τα οποία αποτελούν οργανωμένες ομάδες ανήσυχων πολιτών (Harper, 2006).

Ωστόσο, αυτό δεν είναι κάτι που το κεφάλαιο μπορεί να αποδεχθεί. Ο κ. Αλέξανδρος και η Πηνελόπη τόνισαν πως η διοίκηση του εργοστασίου ποτέ δεν τους αναγνώρισε ως μία «επίσημη οντότητα» και τα μόνα «συναισθήματα» που έχουν εισπράξει -ως κίνημα ή ως άτομα- ήταν και είναι εκδικητικότητα αλλά και συχνά-πυκνά δικαστικές «περιπέτειες». Η αντιμετώπιση με βία, στιγματισμό, εχθρικότητα και καταστολή αποτελούν διαχρονικές τακτικές των εταιριών στην προσπάθειά τους να «σωπάσουν» τα κοινωνικό-οικολογικά κινήματα. Το «κεφάλαιο» επιδιώκει την απομόνωση των κινημάτων αλλά και οποιασδήποτε μορφής οργανωμένης κοινωνικής αντίδρασης, που τάσσεται ενάντια στις «ιδιωτικές επενδύσεις». Για να

επιτευχθεί αυτό χρησιμοποιείται άλλοτε κρατική καταστολή και άλλοτε αναπαράγεται δημόσιος λόγος ενάντια στα κινήματα αυτά. Έτσι, λοιπόν, κυβερνητικοί αξιωματούχοι είτε τοπικοί φορείς ή ακόμα και απλοί πολίτες εναντιώνονται στα κινήματα και τις απόψεις που αυτά αρθρώνουν, χαρακτηρίζοντάς τες ως «αντι-αναπτυξιακές», «μειοψηφικές» και «απομονωμένες» (Lekakis & Kioussis, 2013).

Η ενίσχυση της άποψης περί προτεραιότητας της οικονομικής ανάπτυξης λειτουργεί με ακόμη πιο εχθρικό τρόπο προς τα οικολογικά κινήματα. Αυτό εντείνεται ακόμα περισσότερο σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, ειδικά αν αναλογιστούμε την οικονομική δυσχέρεια της Ελλάδας σήμερα και συγκεκριμένα της πόλης του Βόλου τα τελευταία 10 χρόνια. Τα οικολογικά κινήματα- εκτός των «παντοδύναμων» εταιρειών- έχουν να αντιμετωπίσουν και άτομα μέσα από την τοπική κοινότητα, που ασπάζονται -φανατικά πολλές φορές- τις παραπάνω απόψεις (Lekakis & Kioussis, 2013). Ο κ. Κώστας μου τόνισε πως το γεγονός ότι οι οικολογικές οργανώσεις ενεργούσαν εναντίον του εργοστασίου την περίοδο της κρίσης, δημιούργησαν κοινωνικές αντιπάθειες αλλά και συγκρούσεις, δημόσιες και ιδιωτικές. Πράγματι, το ίδιο μου ανέφεραν και οι άνθρωποι του κινήματος αφού θεωρούν ότι λόγω των απόψεών τους και των δραστηριοτήτων τους, τα «αισθήματα» των ανθρώπων του εργοστασίου και συγκεκριμένα του εργατικού σωματείου «σκλήρηναν» απέναντι στο κίνημα αλλά και σ' αυτούς που το απαρτίζουν. Σύμφωνα με τους ίδιους, το εργατικό σωματείο και οι εργαζόμενοι της ΑΓΕΤ λειτουργούν τα τελευταία χρόνια ως «δικηγορικό γραφείο» της διεύθυνσης, αφού προσπαθούν με κάθε τρόπο να προασπίσουν τα δικαιώματα και να τονίσουν την προσφορά του εργοστασίου προς την πόλη.

Επομένως, για το ίδιο το κίνημα η προσπάθεια αυτή μεταφράζεται ως μία απόπειρα των ανθρώπων του εργοστασίου να «κρύψουν τα σκουπίδια κάτω από το χαλί», όπως μου είπαν χαρακτηριστικά. Για το πως έχουν διαμορφωθεί οι κοινωνικές σχέσεις στον δημόσιο χώρο, ο κ. Κώστας μου εξήγησε ότι και για τους ανθρώπους του εργοστασίου, η κατάσταση έχει εξελιχθεί αρνητικά. Συγκεκριμένα, μου εξομολογήθηκε πως υπήρξαν πολλές περιπτώσεις στις οποίες συνέβησαν

«φασαρίες» λόγω του ότι κάποιος φορούσε τη «στολή του τσιμεντά» έξω στην αγορά . Η κοινωνία έγινε τόσο εχθρική που θεωρήθηκε από πολλούς επικίνδυνο να φοράει κάποιος τη στολή εργασίας του σε δημόσιους χώρους. Όσον αφορά τις κινητοποιήσεις, η Πηνελόπη ανέφερε πως τα πράγματα έχουν αλλάξει ριζικά σχετικά με την ελευθερία που έχουν πλέον οι άνθρωποι να εκφράσουν τη γνώμη τους στην δημόσια σφαίρα. Πολύ συχνά αυτό μπορεί να αποβεί μοιραίο για την επαγγελματική τους καριέρα, ιδίως στον δημόσιο τομέα. Για τους ίδιους τους πολίτες ακόμα ή για εκείνους που επιδοκιμάζουν τις θέσεις του κινήματος, η κατάσταση και το θέμα της ΑΓΕΤ έχει εξελιχθεί πλέον σε καθεστώς τρομοκρατίας. Το κίνημα δεν είχε αντιμετωπιστεί ποτέ με τόση κυβερνητική εχθρότητα και καταστολή. Τα επεισόδια και οι συγκρούσεις οδήγησαν σε σοκαριστικές «αναμετρήσεις» ανάμεσα στο κίνημα και την αστυνομία. Αποκορύφωμα των εντάσεων θεωρείται η πορεία στις 13/6 το 2020, η οποία οδήγησε και στη δολοφονία του Βασίλη Μάγγου (Σαράντης, 2020). Η βίαιη διάλυση της πορείας αλλά και αργότερα ο θάνατος του Μάγγου δημιούργησαν διάσπαση του κινήματος, το οποίο παλεύει ακόμη να ανασυγκροτηθεί.

Οι Βολιώτες

Στις δύο προηγούμενες ενότητες η έρευνα επικεντρώθηκε σε δύο ειδικά μέρη της κοινότητας του Βόλου. Το καθένα με τον τρόπο του είτε από τη μεριά των «τσιμεντάδων» είτε από αυτή των οικολόγων συνέβαλε στη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης όσον αφορά τη διαβίωση «μέσα» αλλά και «έξω» από το εργοστάσιο. Οι εμπειρίες και οι απόψεις τους λειτούργησαν ως ένας «οδηγός» στο ταξίδι της έρευνας με «προορισμό» τη βαθύτερη κατανόηση της σχέσης εργοστασίου-πόλης αλλά και της συνεχούς μετάλλαξης και επαναπροσδιορισμού της. Θεώρησα σημαντικό , λοιπόν, να αφιερώσω το τελευταίο κεφάλαιο σε ένα αρκετά ευρύτερο και πολυπληθέστερο τμήμα της κοινωνίας του Βόλου, στο οποίο θα γίνει η κατηγοριοποίηση των «πολιτών».

Στην περίπτωση της παρούσας έρευνας ο όρος «πολίτης» χρησιμοποιείται ώστε να ορίσει μία ομάδα ανθρώπων που έχουν πολιτισμικά κοινά και όχι απαραίτητα νομικά και πολιτικά. Οι κοινές πολιτισμικές κτήσεις (belongings) μπορεί να είναι μνήμες, εμπειρίες, ιδέες, συζητήσεις κ.α. Ακόμη, σημαντικό είναι αυτές να σχετίζονται με το εργοστάσιο. Επίσης, όπως οι πολίτες οριοθετούνται εδαφικά βάσει του νόμου, έτσι και εδώ πρέπει να υπάρξει μία εδαφική οριοθέτηση. Οπότε, στη συγκεκριμένη εργασία με τον όρο «πολίτες» εννοούνται οι άνθρωποι που μοιράζονται πολιτισμικές κτήσεις σχετικές -έμμεσα ή άμεσα- με το εργοστάσιο και την πόλη του Βόλου και κατ'επέκταση όσοι ζουν γύρω από αυτό, στην ευρύτερη περιοχή της πόλης, οι οποίοι έχουν επηρεαστεί είτε με θετικό είτε με αρνητικό τρόπο απ' το εργοστάσιο. Το κεφάλαιο περιλαμβάνει λόγους που αρθρώνουν οι «πολίτες» μέσα από τις «φωνές» τους και θέματα που αφορούν τους ίδιους, το εργοστάσιο και την πόλη. Όπως είχε πει ο Δ. Πιτσιώρης, πρώην δήμαρχος του Βόλου και «γέννημα θρέμμα» της πόλης, «είναι οι άνθρωποι που έχουν μάθει να ζουν γύρω από το εργοστάσιο, που ζουν με και από το εργοστάσιο» (Κολιού, 1993). Οι άνθρωποι που ακούν όλη τη ζωή τους για ζητήματα που αφορούν το εργοστάσιο, έχουν βιώσει μέσα από την καθημερινότητά τους πολλές σημαντικές στιγμές του της πόλης, οι οποίες τους επηρέασαν και τους επηρεάζουν σε πολύ σημαντικό βαθμό.

Η προσέγγιση «πολιτών» που θα ήθελαν να μοιραστούν πληροφορίες, εμπειρίες και απόψεις για την καθημερινότητα γύρω από το εργοστάσιο ήταν δύσκολη. Το συγκεκριμένο μεθοδολογικό ζήτημα που αντιμετώπισα, θεωρώ πως αποτελεί μία ενδιαφέρουσα παρατήρηση όσον αφορά τη σχέση του εργοστασίου και της πόλης. Βάσει της προσωπικής μου εμπειρίας καθώς και μέσα από τη διαμονή μου στην πόλη, τις συζητήσεις μου με τους κατοίκους αλλά με βάση όσα έχουν ήδη αναφερθεί σχετικά με τις κοινωνικές αναταραχές λόγω του εργοστασίου, παρατήρησα πως το θέμα της «ΑΓΕΤ» αποτελεί κατά μία έννοια ένα ταμπού για την τοπική κοινωνία. Με τον όρο «taboo» περιγράφεται τις περισσότερες φορές κάτι το οποίο είναι «απαγορευμένο», κάτι που πρέπει να «αποφευχθεί» λόγω του ότι κρύβει κάποιον κίνδυνο ή ακόμη και «υπερφυσικές ποινές». Στην περίπτωση του Βόλου η αναφορά στο ζήτημα του εργοστασίου και της επίδρασής του στο

περιβάλλον θα μπορούσε να επηρεάσει την εργασιακή του θέση και το κοινωνικό του κύρος. «Αν ένας δημόσιος υπάλληλος πει τη γνώμη του, μπορεί να χάσει τη δουλειά του», μου είπαν χαρακτηριστικά τα μέλη των πράσινων οργανώσεων. Φαίνεται, λοιπόν, πως η συζήτηση του θέματος του εργοστασίου μέσα στην κοινωνία του Βόλου μπορεί να συνιστά ορισμένες φορές κάτι το περίπλοκο. Μπορεί να αποβεί «επικίνδυνο» είτε για το κοινωνικό status του ατόμου είτε για την εργασιακή «ακεραιότητά» του. Το ζήτημα του εργοστασίου για την κοινωνία είναι ένα θέμα που προκαλεί «διχασμό». Γι' αυτούς τους λόγους θεωρώ πως για πολλούς «πολίτες» ήταν δύσκολο να μοιραστούν, ειδικά με κάποιον «ξένο», τόσο «ευαίσθητες» πληροφορίες. Κατάφερα, όμως, παρά τις δυσκολίες να βρω ανθρώπους, οι οποίοι δεν είχαν πρόβλημα να εξωτερικεύσουν τις σκέψεις και τις εμπειρίες τους, όπως η κ. Μαρία, η βασική πληροφορήτριά μου, χάρη στην οποία κατάφερα να συγκεντρώσω τόσο χρήσιμο υλικό και να αναδείξω πολλά από τα ζητήματα της έρευνας αυτής.

Η κοινωνική ευθύνη του εργοστασίου

Οι «πολίτες» του Βόλου επηρεάζονται απ' το εργοστάσιο και την λειτουργία του με κάθε τρόπο, έμμεσα ή άμεσα. Μια διάσταση που αφορά τη σχέση της πόλης με το εργοστάσιο είναι το θέμα της «Κοινωνικής Εταιρικής Ευθύνης», δηλαδή οι τρόποι με τους οποίους αυτή εφαρμόζεται και πως όλα αυτά επηρεάζουν τους «πολίτες» του Βόλου. Γνωστή στην Ελλάδα και ως «Κ.Ε.Ε.», η «Κοινωνική Εταιρική Ευθύνη» βοηθάει τις επιχειρήσεις να «συμβάλλουν στην αντιμετώπιση περιβαλλοντολογικών και κοινωνικών ζητημάτων» και στόχο έχει τη «βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και της ποιότητας ζωής» (Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη, 2022). Ωστόσο, για τις Dalan και Rojak, βασικός στόχος των παραπάνω δράσεων είναι ο κατευνασμός των όλο και περισσότερων κοινωνικών ανησυχιών που αφορούν εργασιακά και περιβαλλοντικά θέματα, τα οποία δημιουργούν οι ίδιες οι εταιρίες. Όπως αναφέρουν οι ίδιες, η «Κ.Ε.Ε.» φάνηκε ότι μπορούσε να αποτελέσει μία αρκετά αποτελεσματική «λύση» στα προβλήματα που δημιουργούνται από την αντίσταση των κοινωνιών ενάντια στα σχέδια των εταιριών (Dalan & Rojak, 2016).

Όσο για την «ΑΓΕΤ», σύμφωνα με τον κ. Κώστα, δράσεις που αφορούν την κοινωνική μέριμνα συμβαίνουν στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή από την εποχή που η διεύθυνση του ομίλου ανήκε στην οικογένεια Τσάτσου. Τότε οι δράσεις του ομίλου περιορίζονταν στην κατασκευή παιδικών χαρών. Σημαντική βελτίωση σημειώθηκε, σύμφωνα με τον ίδιο, την περίοδο της «Εθνικοποίησης». Βέβαια, αυτό σταμάτησε την εποχή των εξαγορών από τις ξένες εταιρίες. Ο κ. Κώστας θυμάται πως ειδικά τα πρώτα χρόνια, η γαλλική “Lafarge”, περιόρισε σε τεράστιο βαθμό τις εξωτερικές δραστηριότητες του ομίλου (rizospastis, 2001). Στην πορεία η προσέγγιση αυτή άλλαξε. Τα τελευταία χρόνια η «Lafarge» προωθεί το πρόγραμμα κοινωνικής ευθύνης- «Ένας ακόμη άθλος»- το οποίο χωρίζεται σε κατηγορίες, που αφορούν διάφορα τμήματα της κοινωνίας αλλά και της καθημερινότητας, όπως το πρόγραμμα «για τους Νέους», «για την Παιδεία», «για την Υγεία», «για το Περιβάλλον» κ.α. (enasathlosakoma.gr). Οι δράσεις αυτών ποικίλουν. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει υποτροφίες για φοιτητές σε συνεργασία με το «Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας», επιχορήγηση του «Γενικού Νοσοκομείου Βόλου», δημιουργία μονοπατιού στο βουνό του Πηλίου κ.α..

Στη σύγχρονη εποχή των νεοφιλελεύθερων οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών, οι εταιρίες αποτελούν τους «εγγυητές» της ευημερίας και της περιβαντολογικής διαχείρισης (Dalan & Rojak, 2016). Ο ρόλος αυτός που έχουν αναλάβει «ανεπίσημα» οι εταιρίες, δημιουργεί διπολισμό στην κοινωνία. Η κύρια διαφωνία γύρω από τη στρατηγική της «Κ.Ε.Ε» είναι το αν αποτελεί κάτι «καλό» ή «κακό» για την κοινωνία και τον τόπο. Η πολιτική της κοινωνικής μέριμνας αρχικά θεωρήθηκε ένας «ριζοσπαστικός αναπροσανατολισμός» του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος και του καπιταλιστικού τρόπου σκέψης. Για τον Jones, όμως, η «Κ.Ε.Ε.» δεν είναι τίποτα παραπάνω από «γάζες στις βαθιές καπιταλιστικές ουλές» (Jones, 1996). Με την άποψη αυτή τάσσονται και άλλοι ερευνητές, όπως ο Sharp, ο οποίος θεωρεί πως οι δράσεις κοινωνικής ευθύνης αποτελούν «ένα σύννεφο καπνού, το οποίο αν απομακρυνθεί, αποκαλύπτει πως τίποτα δεν έχει αλλάξει» (Sharp, 2006). Από την άλλη πλευρά, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός, ότι οι δράσεις αυτές, ειδικά στην περίπτωση της «ΑΓΕΤ», βοηθούν σε σημαντικό βαθμό την πόλη και την

κοινωνία. Έτσι, λοιπόν, το ερώτημα παραμένει αναπάντητο. Πριν, όμως, αποπειραθεί κανείς να δώσει μία ξεκάθαρη απάντηση, υπάρχουν θέματα συζήτησης τα οποία θεωρώ πως δεν είναι αμελητέα και δεν γίνεται να μην αναφερθούν. Ακόμη, νομίζω πως το ζήτημα της «Κ.Ε.Ε.», συγκεκριμένα των δράσεων της «ΑΓΕΤ», χρήζει εκτενέστερης ανάλυσης. Θα εμβαθύνω, λοιπόν, στο γιατί οι εταιρίες χρησιμοποιούν το σύστημα της κοινωνικής μέριμνας, ποιες συνθήκες τους επιτρέπουν να το χρησιμοποιήσουν και πώς οι άνθρωποι επηρεάζονται από αυτό.

Σύμφωνα με τις Dalan και Rojak, οι δράσεις κοινωνικής μέριμνας από τις εταιρίες, λειτουργούν συνήθως ως «γέμισμα» στο «ηθικό κενό» που έχει δημιουργηθεί από τις νεο-φιλελεύθερες κυβερνητικές πολιτικές στον κοινωνικό χώρο. Κάτι τέτοιο γίνεται φανερό και στην περίπτωση της Βολιβίας την οποία μελέτησε η Spronk (Spronk, 2007). Τη δεκαετία του '80 εφαρμόστηκαν σε ολόκληρη τη χώρα νεοφιλελεύθερες πολιτικές, οι οποίες υπόσχονταν την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία του Βολιβιανού λαού. Οι πολιτικές αυτές οδήγησαν στη μείωση των κρατικών δαπανών και του κρατικού ελέγχου, δίνοντας έτσι κίνητρα στο «ξένο κεφάλαιο» για επενδύσεις στη χώρα. Σύμφωνα με την Spronk, δεκαετίες αργότερα όχι μόνο δεν «ήρθε» η ευημερία, αλλά ο μέσος Βολιβιανός πολίτης κατέληξε να βρίσκεται σε πολύ χειρότερη κατάσταση απ' αυτήν που βρισκόταν πριν την εφαρμογή των νέων αυτών πολιτικών (Γουλιάμος & Θεοχάρους, 2015). Θεωρώ πως η περίπτωση της Βολιβίας έχει αρκετές ομοιότητες μ' αυτήν της Ελλάδας και συγκεκριμένα του Βόλου. Σύμφωνα με την κ. Μαρία, οι «Ιταλοί» ("Calcestruzzi") που διέθεταν την πρώτη ξένη εταιρία στην οποία πουλήθηκε ο όμιλος «ΑΓΕΤ», αποτέλεσαν ένα πολύ «σκληρό καθεστώς». Οι αναμνήσεις των Βολιωτών από τον «ερχομό» των «Ιταλών» είναι κυρίως απολύσεις αλλά και άνεργοι άνθρωποι. Η κ. Ελισάβετ, δημόσιος υπάλληλος, γεννημένη και μεγαλωμένη στην πόλη, μου είπε πως όταν το εργοστάσιο «πέρασε σε ξένα χέρια», η εταιρία σταμάτησε να νοιάζεται για το τι πιστεύουν οι πολίτες γι' αυτήν. Μέσα απ' τις συζητήσεις μου με τους Βολιώτες κατάλαβα πως οι ξένοι ιδιοκτήτες του εργοστασίου έδειχναν ελάχιστο έως μηδαμινό ενδιαφέρον για τις κοινωνικές αντιδράσεις που δημιουργούνταν από τις επιχειρησιακές δράσεις και πολιτικές που εφάρμοσαν, όπως οι απολύσεις ή η

ρύπανση. Η κ. Ελισσάβετ μου τόνισε πως χρόνο με τον χρόνο η κατάσταση γινόταν όλο και πιο «σκληρή». Πιστεύει πως αργότερα η κοινή γνώμη αποπροσανατολίστηκε χάρη στις κοινωνικές δράσεις που έγιναν τα τελευταία χρόνια. «Η κοινωνική μέριμνα συνεχίζεται», μου είπε ειρωνικά.

Όταν, λοιπόν, συζητάμε για την «Κ.Ε.Ε.» και τον αντίκτυπο που έχει στην κοινωνία, πρέπει πάντα να έχουμε στο μυαλό μας πως οι εταιρίες χρησιμοποιώντας την πολιτική της κοινωνικής μέριμνας έχουν ως βασικό στόχο τη νομιμοποίηση και τον εξορθολογισμό της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας. Οι Γουλιάμος και Θεοχάρους τονίζουν πως δεν πρέπει να θεωρούμε ότι οι εταιρίες έχουν πραγματικά σκοπό τη συνεισφορά στην τοπική κοινωνία. Οι εταιρίες λειτουργούν με τους όρους της αγοράς και με αυτοσκοπό τους το κέρδος με οποιοδήποτε τρόπο. Έτσι, δεν θα μπορούσαν ποτέ να βρίσκονται σε θέση να ασκήσουν πρακτικές «ηθικής ευθύνης» (Γουλιάμος & Θεοχάρους, 2015). Ακόμη, αναφέρουν πως πρέπει να θυμόμαστε ότι η επιχειρηματικότητα στη σύγχρονη κοινωνία δεν κρίνεται εξ' ολοκλήρου απ' τα οικονομικά αποτελέσματα, δηλαδή τα προϊόντα και τις υπηρεσίες. Οι απαιτήσεις των κοινωνιών αλλά και οι προσδοκίες τους για τον ρόλο και τις ευθύνες των εταιριών έχουν αλλάξει ριζικά. Αυτό οφείλεται στις πολιτικές που προηγουμένως αναφέραμε αλλά και στην απουσία του κράτους πρόνοιας και του κρατικού ελέγχου. Εκφάνσεις των απαιτήσεων και των προσδοκιών είναι οι προαναφερθείσες κοινωνικές αντιδράσεις για εργασιακά και περιβαλλοντικά ζητήματα που αφορούν τις επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τους Γουλιάμο και Θεοχάρους, τα προγράμματα «Κ.Ε.Ε.» χρησιμοποιούνται ως μέσα για καθησυχασμό των τοπικών κοινωνιών αλλά και ως εργαλεία για επιχειρηματική ανάπτυξη. Οι επιχειρήσεις χρησιμοποιούν τις ανησυχίες και τις προσδοκίες των κοινωνιών, ώστε να δημιουργήσουν «ανταγωνιστικό πλεονέκτημα», να αυξήσουν το κύρος και την αξιοπιστία τους (Γουλιάμος & Θεοχάρους, 2015).

Όπως φαίνεται, λοιπόν, από τα παραπάνω οι κοινωνικές δράσεις των εταιριών δεν έχουν σκοπό την καλύτερευση της τοπικής κοινωνίας αλλά την «εντυπωσιοθηρία», καθώς τα προγράμματα «Κ.Ε.Ε.» αποτελούν, επί της ουσίας, ειδικές κατασκευές «αγοραλογικού περιεχομένου», ή αλλιώς “marketing” (Γουλιάμος & Θεοχάρους,

2015). Για τον κ. Θανάση, ο οποίος κατάγεται από τη Θεσσαλονίκη αλλά ζει και εργάζεται πολλές δεκαετίες, πλέον στην πόλη του Βόλου, η κοινωνική μέριμνα της «ΑΓΕΤ» αποτελεί μία «απατεωνιά». Για τον ίδιο, είναι μία προσπάθεια του εργοστασίου να καλύψει τη ζημιά που προκαλεί στο περιβάλλον της πόλης, ένα είδος «συγγνώμης προς την κοινωνία». Όπως για όλες τις εταιρίες, έτσι και για την «ΑΓΕΤ», οι κοινωνικές δράσεις είναι «προσεχτικά» και «στρατηγικά» σχεδιασμένες. Είναι πάντα υλοποιημένες σύμφωνα με τους νόμους της αγοράς. Μέσω αυτών προσπαθούν να συγκαλύψουν με «κοινωνικό προσωπείο» τις ανομίες και τα οικονομικά και οικολογικά «εγκλήματα» που διαπράττουν (Γουλιάμος & Θεοχάρους, 2015).

Οι «αδύναμοι» Βολιώτες, τα «όπλα» τους για την «εξουσία»

Στο κεφάλαιο που αφορούσε το οικολογικό κίνημα, η έρευνα «άγγιξε» το θέμα της «αντίστασης» ενάντια στο εργοστάσιο, τη λειτουργία του και τη ζημιά που προκαλεί στο περιβάλλον. Επίσης, αναφέρθηκε πως το κίνημα αποτελείται από «ανήσυχους» πολίτες. Όμως, θεωρώ πως πέρα από την οργανωμένη «αντίσταση» που εκφράζεται μέσω των οικολογικών κινημάτων και των μεθόδων που χρησιμοποιούν, υφίσταται και ένα άλλο είδος «αντίστασης» από ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας, το οποίο έχει χαρακτήρα «μη οργανωμένο», «μυστικό» και «αθέατο». Η αντίσταση ως έννοια και δράση είναι κάτι που μπορεί να φαίνεται μακρινό, εξωτικό ή ακόμη και φαντασικό. Εξαιτίας αυτού η διαδικασία της «αντίστασης» ενάντια σε κάποια δύναμη-εξουσία, σύμφωνα με τον Theodossopoulos, «εξωτικοποιείται» ("exoticization") (Theodossopoulos, 2014). Ο ίδιος θεωρεί πως υπάρχει μία τάση των ανθρώπων να οδηγούνται στα άκρα. Από τη μία πλευρά να την δυσφημούν, να την κακολογούν, ενώ από την άλλη να την «θεοποιούν». Είτε μέσω της δυσφήμισης είτε μέσω της θεοποίησης, η αντίσταση περνάει σε μία «ρομαντική σφαίρα», γίνεται κάτι το «φανταστικό» και μεταφέρεται «εκτός της πολιτικής» (extrapolitical) (Theodossopoulos, 2014). Ο Foucault, στο βιβλίο του «The History of Sexuality» σχολιάζει την «αντίσταση» (Foucault, 1978). Θεωρεί ότι «όπου υπάρχει δύναμη-

εξουσία υπάρχει και αντίσταση και ακόμη ή καλύτερα στη συνέχεια η αντίσταση αυτή δεν μπορεί να υπάρχει εκτός της «εξουσίας», άρα η αντίσταση υπάρχει δηλαδή μέσα στην εξουσία. Με παρόμοιο τρόπο ο Lewellen θεωρεί την «αντίσταση» ως μορφή εξουσίας. Για τον ίδιο η «εξουσία» δεν ασκείται μόνο από «πάνω προς τα κάτω» αλλά και αντίστροφα, δηλαδή «από κάτω προς τα πάνω» (Lewellen, 2003). Η αντίστροφη «εξουσία» αυτού του είδους διαχέεται σχεδόν «αόρατα» ή «συγκεντρώνεται βίαια». Τονίζει πως οι εξουσίες, που έχουν σκοπό να ελέγξουν τις μάζες, θα πρέπει πάντα να έχουν υπόψιν τους πως αυτές μπορεί να αντιδράσουν με «βία», δηλαδή να αντισταθούν.

Όπως είδαμε στο κεφάλαιο των οικολογικών κινημάτων, πολλές από τις κινητοποιήσεις οδηγήθηκαν σε εκδηλώσεις βίας, ορισμένες φορές και σε ακραίο βαθμό, όπως στην περίπτωση του Βασίλη Μάγγου. Δεν είναι λίγες οι φορές όπου οι πολίτες παρέκαμψαν τους «θεμιτούς» τρόπους διαμαρτυρίας αλλά και τις οργανωτικές δομές των κινημάτων δρώντας αυτόνομα και ανεξάρτητα ενάντια στο εργοστάσιο και τη λειτουργία του.

Στις 18/7 του 2021 το εργοστάσιο δέχθηκε εμπρηστική επίθεση από μία ομάδα πολιτών, οι οποίοι αργότερα ανέλαβαν την ευθύνη υπογράφοντας με το όνομα «Πυρήνας Άμεσης Δράσης “Βασίλειος Μάγγος”» (epoli.gr, 2021). Με την ανάληψη της ευθύνης της επίθεσης μέσω του λογαριασμού της ομάδας στα social media, ακολούθησε και μία μικρή δήλωση της ομάδας αυτής, την οποία βρήκα ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Στο πρώτο μέρος της δήλωσης αναφέρονται στον Βασίλη Μάγγο τονίζοντας πως η συγκεκριμένη ενέργεια αποτελεί «εκδίκηση» για τη δολοφονία του («Τα δάκρυα για τον Βασίλη, θα γίνουν οι εφιάλτες τους»). Μέσω της φράσης αυτής αποδεικνύεται πως οι ενέργειές τους οδηγούνται από τη βία που άσκησε η «τοπική εξουσία» πάνω στο σώμα του Μάγγου, βία που είχε ως αποτέλεσμα και τον θάνατό του. Η κοινωνιολόγος Donatella della Porta και ο M. Laszczkowki ασπάζονται την άποψη πως υπάρχουν γεγονότα, όπως στην περίπτωση της δολοφονίας του Μάγγου, τα οποία μπορούν να αλλάξουν την πορεία των κινημάτων δραματικά (Della Porta, 2008). Η Della Porta επικεντρώνεται στο πως τα γεγονότα αυτά λειτουργούν ενδυναμωτικά στα συναισθήματα των κινημάτων, καθώς η αίσθηση της «ενότητας» και της «κοινότητας» γίνεται ακόμη πιο ισχυρή. Είτε είναι ατομικά

τα γεγονότα, είτε συλλογικά, όπως η βίαιη καταστολή της μεγάλης πορείας που συνέβη το καλοκαίρι του 2020 έξω από το εργοστάσιο, έχουν την μοναδική ιδιότητα να «ζωντανεύουν» τη συλλογική αντίσταση (Laszczkowi, 2019).

Η οργάνωση κλείνει τη δήλωσή της με τη φράση «Και ας μην νικήσουμε ποτέ, θα πολεμάμε πάντα.» Η βία είναι ένα από τα πολλά μέσα, τα οποία έχουν στη διάθεσή τους οι «φτωχοί και περιθωριοποιημένοι». Οι δράσεις των ανθρώπων αυτών αποτελούν μία «αναζήτηση» κάποιας μορφής «εξουσίας», ώστε να εξισορροπήσουν την καταπίεση που βιώνουν από τη «νόμιμη εξουσία» (Lewellen, 2003). Η «αναζήτηση» αυτή συνήθως κρύβει «υψηλό τίμημα» και τις περισσότερες φορές δεν οδηγεί σε επιτυχημένα αποτελέσματα αλλά στο ακριβώς αντίθετο. Μέσα σε κάποια από τα τελευταία γραπτά του ο Foucault αναθεώρησε την άποψή του για την αντίσταση, λέγοντας πως «δεν μπορεί να υπάρξει σχέση εξουσίας αν δεν υπάρχει η πιθανότητα της διαφυγής ή της μάχης» (Foucault, 1982) (Laszczkowi, 2019). Το παραπάνω παράδειγμα της ομάδας πολιτών αποδεικνύει πως για αυτούς το «τίμημα» και η «αποτυχία» αποτελούν μία συνειδητοποίηση αυτού ακριβώς. Έτσι, το «κόστος» των ενεργειών των πολιτών που αντιστέκονται αλλά και η «αποτυχία» των προσπαθειών τους όχι μόνο δεν τους σταματά, αλλά λειτουργεί ως κίνητρο.

Η παραπάνω περίπτωση «αντίστασης» ενάντια στο εργοστάσιο και τον έλεγχο που ασκεί στη ζωή τους, δεν είναι η μόνη που μπορούμε να παρατηρήσουμε στην πόλη του Βόλου. Στις συζητήσεις μου με τα μέλη του οικολογικού κινήματος αναφέρθηκε πως είναι σύνηθες φαινόμενο να δέχονται παράπονα από πολίτες αλλά και πληροφορίες, οι οποίες βοηθούν στον οργανωμένο αγώνα των οικολογικών κινήματων. Δεν είναι λίγες οι φορές που πολίτες έχουν ειδοποιήσει τις οικολογικές οργανώσεις για την έλευση νέων «σακίων» “RDF” στο λιμάνι. Επίσης, πολίτες που μένουν κοντά στο εργοστάσιο καλούν ανθρώπους των οικολογικών οργανώσεων με σκοπό να τους δείξουν την «τσιμεντόσκηνη», η οποία «μαζεύεται» στα μπαλκόνια τους και προέρχεται από τις καμινάδες του εργοστασίου. Χάρη σε αυτές τις πληροφορίες οι οργανώσεις έχουν καταφέρει είτε να παρεμποδίσουν άμεσα ενέργειες του εργοστασίου, που θα έβλαπταν την πόλη (καύση μη επιτρεπόμενων

προϊόντων) είτε να συλλέξουν στοιχεία που θα χρησιμοποιήσουν αργότερα για κάποιο άρθρο ή ακόμη και στο δικαστήριο. Οι τρόποι αυτοί «αντίστασης» είναι τελείως διαφορετικοί από αυτούς που είδαμε παραπάνω, όμως αποτελούν μία μορφή αντίδρασης ή καλύτερα «καθημερινής αντίστασης». Για τον J. Scott, τέτοιες μορφές «καθημερινής αντίστασης» αποτελούν αυτό που ορίζει ως «τα όπλα των αδυνάμων». Αν, λοιπόν, θεωρούμε εξουσία «τη δυνατότητα να επηρεάζει κανείς τις αποφάσεις και τις πράξεις των άλλων» βλέπουμε πως υπάρχουν τρόποι με τους οποίους τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα μπορούν να ασκήσουν και αυτά με τους δικούς τους τρόπους, ομαδικά ή ατομικά, «εξουσία» (Scott, 1985).

Ακόμη, μία μορφή της «καθημερινής αντίστασης» είναι οι συζητήσεις στο εσωτερικό της κοινωνίας. Οι εμπειρίες μου ως κάτοικος της πόλης αλλά και ως ερευνητής με οδήγησαν στο συμπέρασμα πως οι πολίτες «αντιστέκονται» στη λειτουργία και την επιρροή του εργοστασίου μέσα από τις καθημερινές συζητήσεις. Τα πρώτα βήματα προς αυτή την παρατήρηση έγιναν πολύ νωρίς ήδη από την πρώτη μου μέρα στο πανεπιστήμιο. Τότε δεν γνώριζα τίποτα για το εργοστάσιο και δεν φανταζόμουν ότι θα μπορούσα 4 χρόνια αργότερα να κάνω έρευνα γι' αυτό. Σχετικά με τα πρώτα πράγματα που άκουσα, αφορούσαν την «καύση των σκουπιδιών» από κάποιους συμφοιτητές μου. Οι συζητήσεις για το εργοστάσιο πάντα εμπειρείχαν μία αίσθηση δυσαρέσκειας και παραπόνου. Το ίδιο παρατήρησα και αργότερα στις συνομιλίες μου με τους πληροφορητές μου. Οι περισσότεροι θα ανέφεραν στην αρχή το πόσο σημαντικό υπήρξε αλλά και συνεχίζει να είναι το εργοστάσιο για την πόλη. Όμως, αυτή η δήλωση θα συμπληρωνόταν με ένα «αλλά». Μετά ακολουθούσαν παράπονα, φήμες και δυσαρέσκεια. Τα παράπονα δεν ήταν πάντα τα ίδια. Ο καθένας τους είχε τη δικιά του πικρία για το εργοστάσιο. Για κάποιους ήταν η ρύπανση, για άλλους οι απολύσεις. Άλλες φορές θα άκουγα για το «ξύλο» στις πορείες, άλλες φορές για τα σκάνδαλα. Πάντα όμως θα υπήρχε κάτι. Ο Scott αναφέρει πως τακτικές, όπως η παραπάνω, αποτελούν μία από τις πιο «τυπικές» και «αποτελεσματικές», όταν αναφερόμαστε στην «καθημερινή αντίσταση». Μέσω της συνεχούς, διαρκούς και καθημερινής αυτής διαδικασίας, οι πολίτες δημιουργούν στερεότυπα, αρθρώνουν λόγους, διαδίδουν ψέματα και αλήθειες ενάντια στο εργοστάσιο. Η καθημερινή αυτή διαδικασία όπως και οι

προηγούμενες μορφές «αντίστασης» των πολιτών είναι «μη οργανωμένες». Κάποιες φορές συνδέονται με πολιτικές θέσεις ή ιδεολογίες, άλλες πάλι όχι. Ορισμένες φορές, το άτομο έχει «παρελθόν» με το εργοστάσιο, άλλες πιθανόν όμως όχι. Μπορεί να είναι φοιτητές, ίσως και συνταξιούχοι. Γενικότερα, αυτός ο τρόπος αντίστασης πέρα από «μη οργανωμένος», έχει έναν χαρακτήρα τυχαιότητας. Σίγουρα πάντως είναι κάτι το οποίο μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτό μέσα στην κοινωνία των Βολιωτών. Ειδικά σε κάποιον που δεν είναι τόσο εξοικειωμένος με την πόλη και το εργοστάσιο όσο είναι οι «πολίτες» της.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έρευνα ξεκίνησε με μία απαραίτητη ιστορική αναδρομή της δημιουργίας, ανάπτυξης και τελικά καθιέρωσης της πόλης ως εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο αλλά και την παράλληλη πορεία του εργοστασίου από την ίδρυση, τη χρεοκοπία, την ανασύνταξη και την επιτυχία. Έπειτα, προσπάθησε να αναδείξει μέσω διαφόρων θεματικών και προβληματισμών τη σχέση που έχει διαμορφωθεί ανάμεσα στον Βόλου και στο εργοστάσιο της ΑΓΕΤ ως μία σχέση αλληλένδετη με πολλούς και διάφορους τρόπους.

Οι θεματικές που παρουσιάστηκαν αλλά και η ανάλυση αυτών κύριο σκοπό είχαν να δώσουν μία όσο το δυνατόν πιο ζωντανή αναπαράσταση της κοινωνικής, οικονομικής, περιβαλλοντικής και πολιτικής πραγματικότητας της πόλης. Στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης είδαμε πως το εργοστάσιο αποτέλεσε για αρκετά χρόνια ένα μέσο κοινωνικής αναρρίχησης και οικονομικής εξασφάλισης. Οι εργάτες μπορούσαν να εξασφαλίσουν το οικονομικό και κυρίως το κοινωνικό κεφάλαιο που ήταν καθοριστικό, ώστε να διαμορφώσουν κοινωνικές σχέσεις. Πολύ σημαντικό είναι, επίσης, ότι το εργοστάσιο είχε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εργασιακής κουλτούρας και ταυτότητας χιλιάδων ανθρώπων στην πόλη, της οποίας το εργατικό κίνημα θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα στην ελληνική ιστορία. Μέσα απ' τα

παραπάνω έγινε ξεκάθαρο πως το εργοστάσιο λειτουργούσε ως παράγοντας που διαμόρφωνε και αναδιαμόρφωνε κοινωνικές συμπεριφορές και καταστάσεις ιδίως στα εργατικά στρώματα.

Στο ίδιο κεφάλαιο, η έρευνα ανέλυσε σε βάθος το καθεστώς διοίκησης της οικογένειας Τσάτσου αλλά και αυτό της κρατικής διαχείρισης του ομίλου και πως αυτές οι δύο εποχές του εργοστασίου μπορούν να προσφέρουν μία αναλυτική ματιά στην κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα της χώρας αλλά και του Βόλου. Μέσα από το κεφάλαιο αυτό βλέπουμε ότι οι πολιτικές εξελίξεις επηρέαζαν το εργοστάσιο και τις συνθήκες εργασίας, την ιεραρχία αλλά και τις παροχές των εργαζομένων. Το συγκεκριμένο ζήτημα συνεχίζεται μέχρι και σήμερα και μπορούμε να αντλήσουμε και από τη σύγχρονη εποχή του εργοστασίου πληροφορίες και να εξάγουμε συμπεράσματα, αφού οι σκληρές, φιλελεύθερες, καπιταλιστικές πολιτικές που εφαρμόζονται στην ελληνική κοινωνία αντικατοπτρίζονται και στη διοίκηση του εργοστασίου από τις πολυεθνικές εταιρίες αλλά και στο εσωτερικό του Βόλου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο έγινε αναφορά στα πράσινα κινήματα και τα οικολογικά ζητήματα που προκύπτουν από τη ρύπανση που προκαλεί το εργοστάσιο. Μέσω της συζήτησης με τα μέλη του Π.ΑΝΔΟΙΚΟΤ αναδείχθηκαν οι τρόποι με τους οποίους οι οργανώσεις αντιστέκονται στο εργοστάσιο. Αναγνωρίστηκαν τα μέσα τα οποία χρησιμοποιούν στην προσπάθειά τους να «πολεμήσουν» το εργοστάσιο αλλά και να διεκδικήσουν έναν χώρο στο δημόσιο και επιστημονικό λόγο και τελικά στην «αλήθεια». Μέσα από την επαφή με τα πράσινα κινήματα, η έρευνα έδειξε πως το εργοστάσιο παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαχρονική παρουσία και δραστηριότητα των οικολογικών οργανώσεων αλλά και το πως επηρεάζει την καθημερινότητά τους. Πολύ σημαντικό σημείο είναι η αναφορά στο ζήτημα των νέων «αμφιβόλου ποιότητας» καυσίμων αλλά και στις σύγχρονες προσεγγίσεις και πολιτικές των ξένων ιδιοκτητών με τις οποίες παρέχεται μία εικόνα της σύγχρονης καθημερινότητας στην πόλη αλλά και τον νέο κύκλο αναταραχών που έχουν προκύψει εξαιτίας του εργοστασίου.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο αφιερώθηκε στους «απλούς» Βολιώτες πολίτες και τη δική τους σχέση με το εργοστάσιο. Μέσα σ' αυτό αναλύθηκε και συζητήθηκε το

πως οι πολίτες διαχειρίζονται την καθημερινότητα δίπλα στο εργοστάσιο και πως με τα δικά τους μέσα αντιστέκονται στην επιρροή του στο περιβάλλον αλλά και την κοινωνική πραγματικότητα. Έγινε κατανοητό μέσα από τις περιπτώσεις του Μάγγου αλλά και της προσωπικής μου εμπειρίας πως οι πολίτες χρησιμοποιούν αυτό που χαρακτηρίζεται ως «καθημερινή αντίσταση» κατά του εργοστασίου, ως μέσο για να λάβουν μέρος στην «εξουσία», ώστε να επηρεάσουν και αυτοί όσο μπορούν κάτι που καθορίζει την καθημερινότητά τους για πολλές δεκαετίες τώρα. Ακόμη, έγιναν αντιληπτοί οι τρόποι με τους οποίους το κοινωνικό πρόγραμμα της ΑΓΕΤ «ηρεμεί τα πνεύματα» και περιορίζει τον πολλαπλασιασμό των κοινωνικών εντάσεων και αναταραχών, οι οποίες στόχο έχουν τις πολιτικές του εργοστασίου.

Ο σκοπός, λοιπόν, των παραπάνω κεφαλαίων ήταν να γίνει μία αναπαράσταση της πραγματικότητας της πόλης και της κοινωνίας της, να υπάρξει μία παρουσίαση μέσα από διάφορα θέματα, γεγονότα και ιστορικά δεδομένα και όχι να δοθεί λύση σε κάποιο πρόβλημα. Η έμφαση δόθηκε στην παρουσίαση του εργοστασίου ως στοιχείου άρρηκτα συνδεδεμένου με την πόλη. Ιδιαίτερο σημαντικό ήταν το να γίνει μία πρώτη προσπάθεια, ώστε να καταλάβουμε περισσότερο πως η σχέση αυτή έχει αναδείξει το εργοστάσιο ως τον καθοριστικότερο παράγοντα, ο οποίος προσδιορίζει και επαναπροσδιορίζει πολιτικές αντιλήψεις, κοινωνικές σχέσεις, την τοπική οικονομία, το περιβάλλον και επιπλέον άμεσα τις ανθρώπινες ζωές, όπως εκείνη του Βασίλη Μάγγου. Αυτή είναι, λοιπόν, η ζωή γύρω από την τσιμεντοβιομηχανία της ΑΓΕΤ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1. Κολιού, Ν. (1993). Η Βιομηχανία του Βόλου. Βόλος : Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου*
- 2. Δημόγλου, Α. (2005). Η Βιομηχανία στον Νομό Μαγνησίας (Από τον 19^ο στον 21^ο αιώνα. Βόλος : Κέρκυρα*

3. Παλιούρας, Δ. (2004). Αρχιτεκτονική: Όψεις της αρχιτεκτονικής του Βόλου. Στο Χ. Γ. Χαρίτος (Επιμ.). Βόλος 1881-1955: Ο χώρος και οι άνθρωποι (σς.77-91). Βόλος: Εκδόσεις Βόλος.

4. Αλέξανδρος Τσάτσος (2019). Ανακτήθηκε 7 Οκτωβρίου 2019, από το Αλέξανδρος Τσάτσος

Wiki: https://el.wikipedia.org/wiki/Αλέξανδρος_Τσάτσος

5. Βαρδουλάκης, Β. (2021, Οκτωβρίου 18). ΠΑΣΟΚ-40 χρόνια Αλλαγή: Η εκλογική νίκη της 18ης Οκτωβρίου 1981. ΕΘΝΟΣ. Ανακτήθηκε 15 Ιουλίου 2020, από <https://www.ethnos.gr/history/article/178717/pasok40xroniaaallahheklogikhnikhths18hsoktobrioy1981>

6. Κόλιας, Φ. (2015, Αυγουστος 9). ΑΓΕΤ: Μια βιομηχανία με ιστορία ενός αιώνα εγκαταλείπει το Χ.Α. EURO2DAY. Ανακτήθηκε 15 Ιουλίου 2020, από <https://www.euro2day.gr/news/enterprises/article/1353191/aget-mia-viomhhania-me-istoria-enos-aiona-egkatal.html>

7. Οργανισμός Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων (2022). Ανακτήθηκε 28 Ιουνίου 2022, από το Οργανισμός Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων

Wiki: https://el.wikipedia.org/wiki/Οργανισμός_Ανασυγκρότησης_Επιχειρήσεων

8. Corcondjelos, D. (1987). Evolution of Cement Industry in Greece (Μεταπτυχιακή εργασία). MASSACHUSETTS INSTITUTE OF TECHNOLOGY, Massachussetts.

9. Calzestruzzi (2022). Ανακτήθηκε 28 Ιουλίου 2022, από το Calzestruzzi

Wiki: <https://el.wikipedia.org/wiki/Calzestruzzi>

10. Blue Circle Industries (2022). Ανακτήθηκε 20 Ιουλίου 2022, από το Blue Circle Industries

Wiki: https://el.wikipedia.org/wiki/Blue_Circle_Industries

<p>11. Στεργίου, Γ. (2021, 31 Μαΐου). ΑΓΕΤ Ηρακλής: Πρωταγωνιστικός ρόλος 110 ετών στην παραγωγική ζωή της Ελλάδας. Ανακτήθηκε 21 Ιουνίου 2021, από https://e-thessalia.gr/aget-iraklis-protagonistikos-rolos-110-eton-stin-paragogiki-zoi-tis-elladas/</p>
<p>12. Spyridakis, M. (2012). <i>The Experience of Job Loss in a Tobacco Factory in Piraeus. Urbanities, Vol 2 (No 2), 78-92.</i></p>
<p>13. Bourdie, P. (2001). <i>Forms of Capital. In Grahovetter M. and Swedberg R. (Eds), The Sociology of Economic Life (96-11), Boulder: Westview Press</i></p>
<p>14. Παππάς, Τ. (2008). <i>Το χαρισματικό κόμμα. ΠΑΣΟΚ, Παπανδρέου, εξουσία. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη</i></p>
<p>15. Πέτραϊνας, Γ. (2014). «Η κυβερνητική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1981-1989» (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Κόρινθος.</p>
<p>16. Παππάς Τ. Σ. (2017). <i>Περί δικομματισμού και χρήσης της ιδεολογικής πόλωσης στη μελέτη του κομματικού συστήματος. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 18, 139-142. https://doi.org/10.12681/hpsa.15053</i></p>
<p>17. Σακελλαρόπουλος, Θ. (2011). <i>Οικονομική κρίση και κρατική παρέμβαση: η ιστορία των προβληματικών επιχειρήσεων. Στο Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), Οικονομία και Πολιτική στη Σύγχρονη Ελλάδα (σσ 143-189). Αθήνα: Διονικός.</i></p>
<p>18. Μποτόπουλος, Κ. (2012). <i>Μια (ακόμα) αδυναμία υπέρβασης. Στο Σ. Νταλής 9επιμ.), ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ: ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΩΣΗ:1981-2011. Αθήνα: ΠΑΠΑΖΗΣΗ</i></p>
<p>19. Spyridakis, M. (2006). <i>The Political Economy of Labor Relations in the Context of Greek Shipbuilding: An Ethnographic Account. History and Anthropology, Vol 17 (No 2), pp. 153-170.</i></p>

<p>20. Τασίδης, Σ. (2003). «Οικονομική Ελίτ και Πολιτική Διαπλοκή στην Ελληνική Βιομηχανία» (Μεταπτυχιακή εργασία). Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Καβάλας, Καβάλα.</p>
<p>21. Kumar, S., Tripathi, N. (2015). <i>An Analysis of Impact and Implications of Voluntary Retirement Scheme. European Journal of Business and Management, Vol. 7 (No. 1), pp. 297-302.</i></p>
<p>22. Τριακόσιους λιγότερους θέλει η «Λαφάρζ». (2001, 3 Ιουλίου). Ανακτήθηκε από https://www.rizospastis.gr/story.do?id=858109</p>
<p>23. Πρόγραμμα οικειοθελούς αποχώρησης με «κούριερ» στην ΑΓΕΤ-Ηρακλής. (2013, 25 Ιουλίου). Ανακτήθηκε από https://www.reporter.gr/Eidhseis/Epicheirhseis/Construction/item/226630-Programma-oikeiotheloy-s-apochwrhshs-me-koyrier-sthn-AGET-Hraklhs</p>
<p>24. Streinzer, A. (2018). <i>Relations with the Market: On Cosmologies of Capitalism in Greece. In M. Spyridakis (Eds.), Market Versus Society (pp. 101-111). Canterbury, Kent: Palgrave Macmillan.</i></p>
<p>25. Όχι» στην ακρίβεια, «όχι» στην εξαθλίωση- Πορεία ΕΚΒ, ΑΔΕΔΥ, εργατικών σωματείων. (2022, 6 Απριλίου). Ανακτήθηκε από https://magnesianews.gr/volos/ochi-stin-akriveia-ochi-stin-exathliosi-syqkentrosi-kai-poreia-ekv-adedy-ergatikon-somateion-foto-kai-vinteo.html</p>
<p>26. Πορεία ειρήνης κατά του πολέμου και της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας. (2022, 21 Μαΐου). Ανακτήθηκε από https://magnesianews.gr/volos/poreia-eirinis-kata-toy-polemoy-kai-tis-ellinoamerikanikis-symfonias.html</p>
<p>27. https://pandoiko.org/</p>
<p>28. Harper, K. (2006). <i>Wild Capitalism: Environmental Activism and Postsocialist Political Ecology in Hungary. Anthropology Department Faculty Series. 81.</i></p>

<p>29. Foucault, M. (1980). <i>Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977</i>. New York: Pantheon Books.</p>
<p>30. «Μην καίτε τα λάστιχα». (2001, 5 Ιουλίου). Ανακτήθηκε από https://www.tanea.gr/2001/07/05/greece/min-kaite-ta-lastixa/</p>
<p>31. Μανώλη, Ε. (2017, 27 Μαρτίου). Περιφερειακό Συμβούλιο Θεσσαλίας για καύση RDF από ΑΓΕΤ. Ανακτήθηκε από https://www.ertnews.gr/perifereiakoi-stathmoi/volos/syglisi-tou-periferiakou-symvoulou-thessalias-gia-tin-kafsi-rdf-apo-tin-aget/</p>
<p>32. Αποστολοπούλου, Ε. (2017). Η διαλεκτική της «πράσινης» και της «μη πράσινης» υφαρπαγής της φύσης: Οι περιπτώσεις της Ελλάδας και της Αγγλίας. Στο Γ. Βελεγράκης, Χ. Κωσταντάτος, & Κ. Χατζημιχάλης (επιμ.) Πολιτική Οικολογία: Οκτώ συμβολές στην ελληνική συζήτηση σσ 69-87. Αθήνα: Νήσος/Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.</p>
<p>33. Σαράντης, Τ. (2020, 13 Ιουνίου). Έπνιξαν στα χημικά τη μεγάλη συγκέντρωση κατά της καύσης σκουπιδιών. Εφημερίδα των Συντακτών. Ανακτήθηκε 10 Ιουλίου 2021, από https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/247617-epnixan-sta-himika-ti-megali-syqkentrosi-kata-tis-kaysis-skouypidion</p>
<p>34. Εταιρική κοινωνική ευθύνη (2022). Ανακτήθηκε 18 Ιουλίου 2021, από το Wikipedia: https://el.wikipedia.org/wiki/Εταιρική_κοινωνική_ευθύνη</p>
<p>35. Dolan, C. & Rajak, D. (2016). <i>The Anthropology of Corporate Social Responsibility</i>. Berghahn Books.</p>
<p>36. Jones, M. T. (1996). <i>Missing the forest for the trees: A critique of social responsibility concept and discourse</i>. <i>Business and Society</i>, Vol 35 (No 1), 7-41.</p>
<p>37. Sharp, J. (2006). <i>Corporate social responsibility and development: An anthropological perspective</i>. <i>Development Southern Africa</i>, Vol 23 (No2), 213-222.</p>

38. Spronk, S. (2007). *Roots of Resistance to Urban Water Privatization in Bolivia: The "New Working Class," the Crisis of Neoliberalism, and Public Services*. *International Labor and Working-Class History*, 71(1), 8-28.

39. Γουλιάμος Κ., & Θεοχάρους Α. (2015). *Εταιρική ευθύνη: από τη μορφοτυπία στον κοινωνικό συμβολισμό. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 19, 135–142.

40. Lewellen, T. (2003). *Πολιτική Ανθρωπολογία-Μια εισαγωγή. Εκδόσεις Κριτική*.

41. Εμπρηστική επίθεση αντεξουσιαστών στο εργοστάσιο της ΑΓΕΤ. (2021, 20 Ιουλίου). Ανακτήθηκε από https://www.epoli.gr/empristiki_epithesi_antexousiastwn_ergostasi-o-a-136166.html

42. Della Porta, D. (2008). *Eventful protests, global conflicts*. *Distinktion* 17, pp. 27-56.

43. Laszczkowski, M. (2019). *Rethinking resistance through and as affect*. *Anthropological Theory*, Vol 19 (No 4), pp. 489-509.

44. Foucault, M. (1982). *The subject and power*. In H.L. Dreyfus and P. Rabinow (eds) *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.